

5 OCT 2011

ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ «ՄԱՍԻՍ» ԹԻԻ 16

2(495)

3n-59

ՅՈՅՆ ԼՐՏԵՍԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹԻՒՆԸ ՊՈԼՍՈՅ ՄԷՋ

(Պոլսոյ յոյն դեսպանատան գին. կցորդ
Զօր. Ֆրանկիսի յուշերը)

ԴԱՇՆԱԿՑԱԿԱՆ ՄԸ ՕԴԸ ՊԻՏԻ ՀԱՆԷՐ
“ԿԵՕՊԷՆ” ԶՐԱՀԱԻՈՐԸ

PRINTED IN BULGARIA

1936

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ «ՄԱՍԻՍ»

ՍՈՖԻԱ

14123

09 JUL 2013

19924

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

Արեւիկի յոյն քերքերէն «Վրասիւնի», 1936-ի ընթացքին, հրահարակեց յուշերը յոյն զօր. Ֆրաննիսի, որ Պոլսոյ հեղինական դեսպանասան զինուորական կցորդն էր 1910-11 եւ 1914-17 տարիներուն: Այս յուշերը յայտնութիւններն են այն զարժուեկութեան, զոր հեղինական լրեսական սպասարկութիւնը ունեցած է Պոլսոյ մէջ, մեծ պատերազմի ընթացքին:

Զօր. Ֆրաննիս, որուն համար էնվէր քսած էր քե՛ւ ամեն ֆարի տակ կը զտնուի, այս յուշերու հրահարակութեան առթիւ կը յայտարարէ, քէ հասկնալի պատհաններով փոխած է անունները այն անձներուն, որոնք դէր մը ունեցած են իր պատմած դաւադրութեան մէջ: Անոնցմէ շատերը, կ'ըսէ ան, չեն ապրիր այսօր: «Բայց քէ անոնց եւ քէ ողջ մնացածներուն անուններն ու մարմնական յատկանիւթերը այնպէս մը փոխած եմ, որ վտանգէ զերծ մնան անոնք եւ անոնց ընտանեկան պարագաները, եւ զանոնք զտնելու ամեն փնտռութիւն ապարդիւն անցնի: Փոխած եմ նմանապէս վայրերու եւ դիրքերու անունները»:

2804-2001

ԶՕՐ. ՖՐԱՆՃԻՍԻ ՅՈՒՇԵՐԸ

Առաւօտ մը, — չեմ յիշեր ո՛չ օրը, ո՛չ ամիսը, այլ կը յիշեմ միայն, թէ 1917ի սկիզբներն էր, դեպքանատուն եկաւ լրտեսներէն մէկը: Բեռնաւորուած էր ուտելիքի խոշոր կողովով մը եւ կարգ մը բանջարեղէններով, զորս դիտմամբ կողովի եզերքներէն դուրս ձգած էր: Այսպէսով ոչ մէկ կասկած կը ներշնչէր թուրք լրտեսներուն, որոնք գէշեր ցերեկ կը դառնային դեպքանատան շուրջը, տեսնելու համար թէ որոնք կը մտնէին կ'ելլէին հոն: Չէր կասկածեր նմանապէս դեպքանատան քալազ Օսմանը, որ անձնուէր էր եւ չէր միանգամայն:

Գրասենեակիս բաց դռնէն լսեցի ձայնը, որ կ'ըսէր թէ բերած էր գնած ուտելիքներս: Անմիջապէս ճանչցայ ձայնը եւ հրամայեցի, որ բերէ գրասենեակս:

Բարեբախտաբար օգտակար բաներ էր գնած, որովհետեւ ստիպուած էի վար դնել զանոնք, մասնաւորապէս պահածոները: Կնոջս, որուն տարօրինակ կը թուէր այսօրոքան պահածոյ գնելս, բացատրեցի յետոյ, թէ շատ աժան գներ էի այդ բոլորը ածուրդէ մը:

Լրտեսս — թող թուրքերը ներեն ինծի այս ըրածներուն համար, որոնք ուղիղ չէին — փսփսալով յայտնեց ինծի, թէ երեք մարդիկ առաջարկած են իրեն օդը հանել «Կէօպէն»ը, որուն այս անունը թուրքերը «Սուլթան Եավուզ»ի փոխած էին:

Կուշտ մը խնդացի: Կը խոստովանիմ, որ առաջարկը ինծի պողոտախօսութիւն մը թուեցաւ, եւ եթէ չգիտնայի թէ մարդս ստեղծուած էր այս կարգի գործերու հա-

մար, պիտի կարծէի թէ թուրքերու կողմէ դէմս լարուած բազմաթիւ ծուղակներէն մէկը լարուած է դարձեալ, զիս և դեսպանատունը մէջը ձգելու համար:

Այս դիտողութիւնը ըրի մարդուս: Առնուեցաւ, և իրաւունքով: Ըսաւ ինծի.

— Պարո՛ն զինուորական կցորդ, գիտէ՞ք, թէ անոնց մէ եմ, որ կրնամ ուրիշի քթին խնդալ բայց իմ քթիս չեն կրնար խնդալ:

Խնդրեցի, որ ներողամիտ գտնուի ինձ հանդէպ: Մընաց որ կամաւոր լրտես մըն էր. վարձք չէր ստանար. գործին կը հաւնէր՝ իր բազմաթիւ զրկանքներուն և արկածներուն համար: Ես ալ լրջացայ և ըսի թէ յայտնէ այդ մարդոց անունները:

— Անկարելի է, ըսաւ ան. այդ մարդիկը իրենց գըլուխներուն հետ կը խաղան...

Բարկացած մարդու երեւոյթը առի:

— Վերադարձի է այս ընթացքդ ինձ համար. ըսի անոր, անոնք քեզի վստահին, իսկ դուն ինծի չվստահիս... Ուրեմն, հեռացիր, ուրիշ բան լսել չեմ ուզեր...

Նեղուեցաւ: Տեսայ որ մոմի պէս դեղնեցաւ եւ սկսաւ թուրք կլլել: Անոր այս վիճակը տեսնելով, ա՛լ աւելի վերան ինկայ:

— Մօ՛, ըսի, խնդիրը կը դառնայ սպանութեանը շուրջ այնքան մարդոց, որոնք «կէօպէն»ի վրայ կը գտնուին և դուն ելեր՝ տուած պատուոյ խօսքիդ վրա՞յ կը մտածես... Խոշոր վատութիւն մըն է, որ պիտի ընենք եւ մանենք այնքան մարդոց մեղքը, իսկ դուն կը խորհիս թէ ինչ պիտի ըլլան այդ իրերը... Է՛, պիտի պահենք զանոնք որքան որ կրնանք, մնացածը իրենց գործն է... Կը բաւէ, որ մենք չխառնուինք... Մենք է որ կը թելադրենք անոնց ընել այդ գործը: Չէ՞ որ իրենք են առաջարկողները...

Խօսքերս համոզեցին: Վստահ էի, որ պիտի համոզէին որովհետեւ շատ լաւ կը ճանչնայի զինքը: Նախատեսելով որ կրնայ այսպիսի մեծ գործ մը փախցնել, գործ մը, որ մեծ աղմուկ պիտի հանէր, անիկա ո՛չ խօսքին կարեւորութիւն կուտար, ոչ ալ կեանքին:

ԵՐԵՔ ԴԱԿԱԴԻՐՆԵՐ

Արդ, ինձմէ երգում առնելէ վերջ, թէ մէկո՛ւ մը բան պիտի չըսեմ, որպէսզի չըլլայ թէ ուրիշներ իմանան եւ գործը աւուրի, ըսաւ, որ այսինչն է, այսինչը եւ այսինչը: Եւ երեք հոգիի անուն տուաւ ինծի:

Առաջին անունը լսելով խորհեցայ, թէ ճիշտ է: Անիկա այն մարդոցմէն էր, որ կը պատկանէին յեղափոխական հզօր կազմակերպութեան մը, բոլորն ալ յանդուգն մարդիկ: Անկախ՝ իրենց վրէժխնդրութեան մէջ: Տասնոց չէին տար իրենց կեանքին: Հայ մըն էր: Դաշնակցութիւն կազմակերպութեան, Անձամբ չէի ճանչնար զայն, բայց իմացեր էի թէ, իր պատկանած կազմակերպութեան ամենէն խիզախ անդամներէն մէկն էր, որ շատ անգամներ պոմպաներ նետած էր եւ միշտ յաջողած էր փախիլ թուրք ոստիկանութեան ձեռքէն:

Այս կազմակերպութեան ճանչցած էի քանի մը ուրիշներ, որոնց դէմքէն և պողպատափայլ աչքերէն յայտանի կ'ըլլար, թէ որոշած են վտանգի ենթարկել իրենց կեանքը Հայաստանի ազատութեան համար: Ճանչցեր էի զանոնք երկու քիւրտերու հետ, որոնց հետ կը գործակցէին, որովհետեւ անոնք ալ իրենց հայրենիքի ազատագրումը կը պահանջէին: Քիւրտերը, սակայն, Քիւրտիստանի մեծ ընտանիքներէն էին: Մինչ հայերը՝ ժողովուրդի զաւակները: Անոնցմէ իմացեր էի, թէ որքան ահարկու մէկն էր միւսը:

Միւս երկուքին համար սակայն չէի ուզեր հաւատալ: Ուղեղիս մէջ չէր կրնար սեղմիլ, թէ ասոնք կը գործակցէին հայուն հետ: Սարսափելի էր այդ մասին խորհիլը: Այսօր պիտի չըսեմ թէ ովքեր էին ասոնք: Պէտք չէ որ ըսեմ, որովհետեւ կրնայ ըլլալ, որ այսօր ալ սուղի կը նուտի ատիկա իրենց ուրիշ գաղափարակիրներուն:

Մարդս, սակայն լուռ մնալս եւ մտածելս տեսնելով, հասկցաւ որ տարօրինակ թուեցաւ ինծի այս երկուքին գործակցութիւնը: Եւ ըսաւ ինծի դառնալով.

— Տարօրինակ թուեցաւ քեզի, բայց ասոնք երկուքն ալ համայնաւարներ են, կը գործակցին եւ շարունակ կ'ուտեն կը խմեն հայուն հետ:

Աւելի տարօրինակ էր ըսածը:

— Իսկ հայը պայթուցիկ նիւթեր ունի՞, հարցուցի:

— Չորս հարիւր օխա ուժանակ, պատասխանեց, որ պահուած է Վոսփորի դէմ տան մը մէջ:

Երբ հարցումիս պատասխանելով ըսաւ ինծի թէ չէ տեսած այս 400 օխա պայթուցիկը, ըսի անոր, թէ կ'ուզեմ իմ աչքերովս տեսնել զայն, որովհետեւ ուրիշ ոչ մէկուն աչքերուն չեմ կրնար հաւատալ:

Հաւանեցաւ եւ խոստացաւ տեսնել հայը եւ համոզել զայն:

— Հիմա, ըսի անոր, ընելիք վերջին հարցում մը ունիմ: Ինչո՞ւ կ'ընեն այս բանը եւ մեզմէ ի՞նչ կ'ուզեն:

— Դրամ չեն ուզեր, պատասխանեց ան: Գիտեն որ մենք դրամ չունինք: Բայց կ'ուզեն որ դործը ընել լմացը: Նելէ վերջ օգնենք իրենց, որ Յունաստան երթան: Հոն կարեւոր բան մը չեն ուզեր, — պարզ ապրուստ մը, մինչեւ որ դործ մը գտնեն:

Ըսի թէ ես չեմ կրնար խառնուիլ եւ թելադրեցի, որ ինքն ալ չխառնուի: Եթէ անոնք միմեկին կարինան Յունաստան փախիլ, այն ատեն խօսք կու տամ, որ հոն անոնց հոգ պիտի տանին բարեկամներս եւ ոչ թէ կտառվաբուծիւնը:

— Թէ ինչո՞ւ կ'ընեն, շարունակեց խօսակիցս, չեմ գիտեր: Վրէժխնդրութեան համար: Համայնավարութենէ՞ մղուած: Կամ ուրիշ նպատակով մը: Հայը ըսաւ ինծի, թէ գործին մէջ մատ ունի նաեւ թուրք իշխան մը, Համիտին զաւակը: Սո՞ւտ է թէ իրաւ, — ի՞նչ ըսեմ քեզի...

Բանի մը հրահանգներ սուր անոր եւ պատուիրեցի, որ երեք օր վերջը, կէսօրին դայ Եանիին ճաշարանը, Հոն ձեւ մը պիտի գտնեմ, որ զիս տեսնէ:

Ու գնաց:

ՀՈԳԵԿԱՆ ԱՆՁԿՈՒԹԻՒՆ

Ամբողջ օրը, մաքիս մէջ «կէօպէն»էն՝ «Եավուզ»էն գատ ուրիշ բան մը չունէի: Մեծ քօլփօ էր զինուորական

կցորդի մը համար: Լորէնսն անգամ պիտի հիանար: «Եավուզ» ընկղմած: Կրնա՞ք երեւակայել: Նորոգութեան ոչ մէկ յոյս: Եւ Յունաստան, որ քիչ ժամանակէն պատերազմի պիտի մանէր, պիտի չունենար այս մղձաւանջը, իսկ անոր ապագայ զինակիցները, պիտի չստիպուէին այդպիսի զրահաւոր մը դիմագրաւել:

Չորս հարիւր օխա տինամիթ... «Եավուզ»ը փշուր փշուր ընելու համար կը բաւէր ու կ'աւելնար անգամ: Թէ այդ երեքը ի՞նչպէս պիտի կպցնէին ուժանակը, ի՞նչպէս պիտի վառէին պատրոյգը եւ ի՞նչպէս պիտի փախէին, — ասոնք իրենց գիտնալիք բաներն էին: Պիտի կրնայի՞ն յաջողիլ: Երկուքը, որոնց անունները չեմ տար, մեծ հաւանականութիւն կու տային, թէ այս դաւադրութիւնը պիտի յաջողէր: Բայց եւ այնպէս նորէն շատ մը վարանումներ ունէի: Եւ, ամբողջ օրը, նոյնիսկ գիշերը, կը չարչրկէի ուղեղս, թէ ի՞նչպէս կրնար յաջողիլ եւ ի՞նչպէս կրնար ձախողիլ, թէ ի՞նչպէս պիտի համաձայնէին այս երեք մարդիկը եւ ի՞նչպէս ուժանակով լիցուած տակառները պիտի կապէին «Եավուզ»ին եւ միարձէին ծովուն մէջ, այնպէս որ չիտակ կարենային հասնիլ զրահաւորի ողնասիւնին: Ե՞րբ պիտի վառեն պատրոյգը եւ ե՞րբ պիտի փախին նաւակով:

Երբ այս բոլոր հարցերը կը լուծէի, ինքզինքս կը տեսնէի հոն, Վոսփոր, տեղ մը նաւու մը մէջ, ուրիշ կը դիտէի այս մահասփիւռ հրավառութիւնը եւ անոր հետ միաժամանակ կը լսէի մեծ որոտումը, այս որոտման ընկերացող վայնասունը, նաւակայանին փողահարութիւններն ու ընդհանուր չփոթութիւնը: Յետոյ դարձեալ կը ներկայանային ինծի բոլոր դժուարութիւններն ու ձախողանքը, կ'երեւակայէի թէ երեք դաւադիրներն ալ կը բռնուէին այն պահուն, երբ պատրոյգը կը վառէին, թէ կը չարչրեն զանոնք եւ թէ, վերջապէս, անոնք կը խոստովանին թէ, դաւադրութեան մասնակից է նաեւ Յունաստանի զինուորական կցորդը, նոյնինքն հելլէն դեսպանը եւ բաղմաթիւ ուրիշ յոյներ Վոսփորի գիւղերէն: Ու կը տեսնէի, թէ Բերայի մէջ աչքիս առջեւէն կ'անցնի թուրք խուժանը, որ կը սպաննէ իր ճամբուն վրայ գտածը, կը մտնէ տուներէն

ներս, աւարի կու տայ զանոնք, կը ջարդէ կիներ, ծերեր, երախաներ եւ կրակի կու տայ այն բոլոր վայրերը, ուր յոյներ, կամ պարզապէս քրիստոնեաներ կը բնակին:

Այս պատկերը, սակայն, անմիջապէս կը խռոտափէր առջեւ եւ կը տեսնէի նորէն «Նավուզ»ը, որ անկասկած պիտի յաղթէր մեր նաւատորմին, «Նաւուզ», որ հրախաղութեան նման կը վառի եւ կրակներ կը թափին անոր սանդուխներէն, կայմերէն, թնդանօթներէն օդին մէջ, իսկ ես, Ներոնի մը պէս կը վայելեմ տեսարանը այս աղէտին, որ այնքան օգտակար պիտի ըլլայ հայրենիքին:

Սիրտս կը փակուէր ամէն գուլթի, ամէն կարեկցութեան առջեւ: Թող ըլլայ ինչ որ պիտի ըլլայ, Թող օղը հանուի «Նավուզ»ը: Ինքն իրենս այսպէս կ'ըսէի:

Ի՞նչ անձկութիւն... Մարդը նորէն տեսնելու համար դեռ երկու օր կայ: Անձկութիւն՝ որովհետեւ դաւադրութիւնը կատարուէր թէ ոչ, սկսեր էի ատել ինքզինքս: Մերթ կ'ատէի իբրեւ չարագործ մը, արիւնհարբու չարագործ մը, արիւնէ չկտացող գաղան մը: Ու մերթ՝ իբրեւ անվճռական, փոքրօգի մարդ մը՝ որ պատասխանատուութիւններէ կը վախնայ: Մարդու եսը եւ զինուորական կցորդի եսը՝ կատաղի գօտեմարտի մը մէջ: Մերթ մարդը կ'իյնար, մերթ զինուորականը: Եւ գօտեմարտը կը շարունակուէր մինչեւ անգամ քունիս մէջ աւելի կատաղի, եւ ոյժը, որ պիտի միջամտէր եւ բաժնէր իրարու կոկորդ նետուած այս երկու եսերը, այսինքն տրամաբանութիւնը, չէր իսկ տեսնուեր:

ՏԱՐԲԵՐ ԱԿԱՆՋՆԵՐՈՎ ԼՐՏԵՍԸ

Առաւօտուն, սովորական ժամուն, դեսպանատունը գտնուող գրասենեակի գացի: Օսման, գիս դիմաւորելով, ըսաւ:

— Դեսպանատան դրան առջեւ կաղ մարդ մը ձեզի կը սպասէ:

Հասկցայ: Ուրիշ ամաթէօր լրտես մըն էր աս ալ: Յի-

մարաբոյժներու յարմար տիպար մը, բայց շատ մտացի: Թերեւս չափազանցած պիտի ըլլամ եթէ ըսեմ, որ միայն իր դէմքին ու մարմնոյն վրայ փոփոխութիւնները միայն համար լրտես եղած էր: Բայց ոչ մէկ կասկած թէ այս բոլորը մեծագոյն դերը ունեցան իր լրտես ըլլալուն համար: Օր չէր անցներ, որ բան մը չփոխուէր վրան: Երբեմն մօրուք կ'անցընէր, երբեմն պիտի, երբեմն երկար մազերով կեղծամ կը կրէր: Ուրիշ օր մը կաղ կը դառնար, մէկ ձեռքը կստորած, ցնցոտիներով հագուած եւ ծակ կօշիկներով... Վերջապէս կ'ըլլար ամէն ինչ, որ իր երեւակայութիւնը կրնար ստեղծել: Յաճախ ես կը դժուարանայի ճանչնալ զայն, թէեւ նշան դրած էի իր ականջներուն, որոնցմէ մէկը աւելի փոքր էր քան միւսը:

Հպարտութիւնով կ'ըսէր, թէ իր այլակերպուելու արուեստով, չպիտի ճանչնայի զինքը ոչ իսկ ես, քանի անգամ որ ալ տեսնէի զինքը: Հազուադէպ է որ ներկայանար ան իր բնական վիճակով: Վայելուչ տղամարդ մըն էր, 40-45 տարեկան, բայց հազիւ 35 կ'երեւէր:

Չայն տեսնելու, Օսմանին առջեւ խիստ շեշտով մը պրոտացի:

— Ի՞նչ կ'ուզես հոս առտուն կանուխ...

Յետոյ գրասենեակի մտցուցի:

Հազիւ թէ դուռը գոցած էի, երբ անիկա իր տ' բաւին տակէն քակեց չղթայ մը, որուն շնորհիւ արուեստական կաղ դարձած էր:

— Խերս անիծուեցաւ կաղալէն, ըսաւ, ասկէ վերջ այս ձեւը պիտի չկրկնեմ:

— Այո', իրաւունք ունիս, խեղճ մարդ, պատասխանեցի: Բայց այս ձեւը ամէնէն շատ անճանաչելի կը դարձնէ քեզ:

Այնքան հաճոյք զգաց այս խօսքերէս, որ խոստացաւ յաջորդ անգամ լաւ մը մարդուիլ եւ անթացուպերով գալ...

Որքան տարօրինակ էր այս մարդը...

ԽՈՐՀՐԴԱԻՈՐ ՀԱԿԱՔՈՅԹՆԵՐ ԹՈՒՐԲ ԻՇԽԱՆԻ ՄԸ ՏԱՆ ՄԷՋ

Տարբեր ականջներով լրտեսը սկսաւ իր սովորական նախադասութիւնով, զոր չէր փոխեր երբեք.

— Կարեւոր բաներ ունիմ ձեզի ըսելիք, պարոն զինուորական կցորդ...

Յետոյ շարունակեց.

— Երէկ զիշեր իմացայ, որ ամէն երկու երեք օրը անգամ մը, քանի մը կարեւոր թուրք դէմքեր, իշխան X. ի տունը կը հաւաքուին եւ թուղթ խաղալու պատրուակին տակ դաւադրութիւն կը նիւթեն, Գոմիթէն (Իթթի-հատը) վար առնելու եւ իշխանը Սուլթանի գահին վրայ նստեցնելու համար:

Անմիջապէս միտքս եկաւ միւսին խօսքերը. — «Անոնց մէջ կը գտնուի նաեւ Համիտի զաւակներէն մէկը, իշխան մը»:

— Ո՞րկէ իմացար այս բանը, հարցուցի:

— Այս իշխանը բաւական ժամանակէ ի վեր օտար սենեկապան մը ունի, որ վեց տարի կ'ընէ ամուսնացած է իմ մէկ հայրենակցուհիս հետ, որ անոր հետ ամուսնանալէ առաջ իմ բարեկամուհիս էր: Ահա այս կինը, զոր բաւական ժամանակէ ի վեր չէի տեսած, երէկ իրիկուն դէմս ելաւ, երբ իշխանին պալատը կ'երթար: Առաջին անգամ չճանչցայ զայն, բայց ան ճանչցաւ զիս: Այլեւս ծերացած էր, արդէն իրեն ծանօթացած չըլանիս ալ, տարիքը առած կին մըն էր:

«Այսպէս, խօսքէ խօսք անցնելով, հարցուցի թէ ի՞նչպէս կ'անցընէք, իշխանէն գո՞հ էք, ամսականդ լաւ կը վճարէ՞, եւն. եւն.: Կինը ըսաւ, որ յատ գո՞հ էին քանի մը փաշաներէ, որոնք պալատ գալով, թուղթ կը խաղային:

— Կեցիր նայիմ, ըսի յանկարծ ընդմիջելով զայն: Արդեօք զաւադրութիւն մը կը նիւթեն տիրոջ հետ: Մենք պատրաստ ենք անոր օգնելու:

— Չեմ գիտեր, պատասխանեց, միայն թէ իրիկուն մը, երբ սուրճ եւ անուշեղէն կը տանէի իրենց, լսեցի

որ անոնցմէ բարձրահասակ եւ գիրուկ մարդ մը կ'ըսէր, առանց անշուշտ գիտնալու, որ ես կը հասկնամ. — Le seul moyen l'assassinat. (միակ միջոցը՝ սպանութիւնը): Արդեօք նշանակութիւն մը ունի՞ ասիկա:

Այս խօսքերէն վերջ, «գիշեր բարի» ըսաւ եւ մեկնեցաւ, որովհետեւ կ'աճապարէր:

— Լաւ, այսքան կարեւոր բաներ լսելէ վերջ, ինչո՞ւ ձգեցիր որ մեկնի ան, առանց ըսելու թէ երբ պիտի կըրնաս նորէն տեսնել զինքը: Է՛, բարեկամս, ասիկա չէի սպասեր քեզմէ:

— Ե՞ս տեսնեմ զայն անգամ մըն ալ... Ի՛նչ կ'ըսէք. պ. զինուորական կցորդ:

— Բայց ինչո՞ւ:

— Պա... պա... պա... Աստուած հեռու պահէ զայն ինձմէ: Գիտե՞ս թէ ինչ թիփ մըն է: Պառաւ կնիկ մը, Հագիւ մօտեցած ինծի, օգտուելով մուրթ փողոցի ամայութեանէն, սկսաւ սիրահարական ծեծեքուծմաներ ընել: Ուզեց նոյնիսկ զիս... համբուրել, բայց ես ետ հրեցի զայն, ըսելով որ պատուահանէն մէկը կրնար նշմարել մեզ: Վերջապէս գանեկիք կին մը, պարոն զինուորական կցորդ, կին մը՝ որուն վրայ ոչ իսկ թքնել պիտի ուզէի: Ես գիտեմ թէ ինչ քաջեցի, վեց տարի առաջ օձիքս անկէ ազատելու համար...

— Ուրեմն այսպէ՞ս պիտի ձգենք կարեւոր տեղեկութիւն մը: Չես գիտեր թէ ինչ կ'ելլէ տակէն: Ամէն օր կը լսենք, որ Գոմիթէն նետուելու համար բաներ մը կը խմորուի հոն, եւ հիմա որ խնդրին ծայրը ձեռք ձգած ենք, պիտի ձգենք զայն քու մէկ քմահաճոյքիդ համար:

— Բայց... քմահաճոյք չէ, պարոն զինուորական կցորդ... Ըսէ ինծի ընեմ, ինչ որ կ'ուզես: Ծովը նետուիմ կամ նոյն իսկ կրակի մէջ, բայց ոչ այդ կնոջ գիշերը: Ո՛չ, չեմ կրնար, պ. զինուորական կցորդ, չե՛մ կրնար...

— Իսկ եթէ ազգային անհրաժեշտութիւն մը ըլլայ ընելիքը:

— Բայց ի՞նչպէս ընեմ, պարոն կցորդ, ի՞նչպէս ընեմ:

— Եօրկի, պէտք է որ ընես եւ ընես շուտով, այս կէսօրէն վերջ, նոյնիսկ այս իրիկունս:

— Անկարելի է, եթէ ուրիշ հանդարտ եւ իր տարիքին համապատասխան խելօք կին մը ըլլար, խնդիրը կը տարբերէր, բայց անիկա կ'ուզէ որ նորէն իմ հոմանուէիս դառնայ, ինչպէ՞ս կրնամ, անկարելին կ'ուզես ինձմէ...:

— Եւ սակայն, եթէ, ինչպէս կ'ըսես, կը զոհուիս հայրենիքիդ համար, պէտք է որ ընես:

— Բայց ես ալ մարդ եմ, պարոն զինուորական կըցորդ: Մեքենայ մը չեմ: Եթէ նոյնիսկ մեքենայ մը եղած ըլլայի, պիտի կենայի անմիջապէս, որ անիկա մօտենար ինծի... Ի՞նչ կ'ըսես, պարոն զինուորական կցորդ: Անկարելի է, բնական անկարելիութիւն մըն է: Մի ստիպէք, որ ամէն բան բացէն ըսեմ...

— Այն ատեն, ա՛լ հոս չգաս (մեծագոյն սպառնալիք ըլլոր ամաթէօր լրտեսներուն համար): Անգամ մըն ալ առջեւ չտեսնեմ: Կը լսե՞ս: Հոս մեծ գործեր տեղի պիտի ունենան, իսկ դուն... իսկ դուն ելեր ճաշակի խնդիր կը յարուցանես: Կնոջ մէկը գէշ կը հօտի քեզի համար, իսկ միւսէն կը գանխ... Ուրեմն, ըսածս ըսած է: Կամ զայն նորէն սիրուհիդ պիտի դարձնես եւ կամ ուրիշ անգամ ոտքըդ հոս չպիտի կոխես: Փոխանակ պիտի ու մօրուքդ փոխելու, լաւ կ'ընես եթէ ուղեղդ փոխես:

Բառ չըսաւ: Տմբունեցաւ: Գլուխը ծռեց, ուսերը վերցուց եւ անմիջապէս ձեռքը անցուց տաքատին տակէն՝ իր կաղնիութիւնը ապահովօղ շղթան անցնելու համար: Յետոյ ոտքի ելաւ որ մեկնի:

Հասկցայ, որ իմ ամէնէն ազդեցիկ սպառնալիքս չըբռնեց: Բնական ալ է, որ այդպէս ըլլար: Կ'ուզէի իրմէ գերմարդկային եւ անբնական բան մը: Կը ստիպէի, որ նուազէ չլարուած ջութակ մը, զոր չէր կրնար լարել: Զըղջացի անգթութեանս եւ ցած մակարդակի մը վրայ իջած ըլլալուս համար:

Բայց ոչ, ատկէ առաջ, աւելի ցած մակարդակի մը վրայ ալ իջեր էի, որովհետեւ անհրաժեշտ էր, մեծապէս անհրաժեշտ:

1912ին գործակցած եմ շատ դէշ անուշով հանրատան մը սպասաւորին հետ, որ ինծի կը հաղորդէր 1912ի պատերազմէն քիչ առաջ Փիրէա գացող լրտեսներուն ա՜նուշները: Ու Փիրէայի մէջ կը ձերբակալէին զանոնք: Այս ընկերային տականքը սակայն ոչ մէկ վարձատրութիւն չէր պահանջեր: Երբ օր մը ոսկի մը տուի իրեն, ըսաւ ինծի.

— Ես ասիկա կ'ընեմ հայրենիքիս համար:

Այո՛, աղբանոցը ինկած աղամանդ մըն էր:

ԻՆՁ ԿԸ ՆՇԱՆԱԿԷ ԼՐՏԵՍՆԵՐՈՒ ՊԵՏ ԸԼԼԱԼ

Այսուհանդերձ, անկուսական չազդեց վրաս: Ի՞նչ էի վերջի վերջոյ: Լրտեսներու պետ մը: Լրտեսներ, որոնք պզտիկ մարդիկ էին, բայց անոնցմէ ոմանք ունէին սիրտ, հայրենասիրութիւն եւ քաջութիւն, մինչ ուրիշներ՝ այդ գործը պարզապէս կ'ընէին սփորի համար: Շատերը լաւ եւ կաղմակերպուած տեղեկատուներ էին, բայց քիչ կը գտնուէին լրտեսներ, որոնք իրենց մօրթը կը վտանգէին (եւ ասիկա կ'ըսեմ բառին բովանդակ առումով, որովհետեւ թուրքերը անոնց մօրթը կը քերթէին, եթէ բռնէին զանոնք): Որովհետեւ այսպիսի լրտեսներ իրենց մէջ պէտք է ունենան օջթէ մէկ սատանայ, այլ բաղմաթիւ սատանաներ:

Զղջացի ուրեմն եւ խնդրեցի որ նստի:

— Գիտե՞ս, Եօրկի, ըսի անոր, քանի որ չես կրնար քեզի ըսածս ընել, նայէ որ ուրիշ միջոց մը գտնենք հասկնալու համար թէ ինչ կ'անցնի կը դառնայ այդ պալատին մէջ: Դուն արթուն մարդ ես եւ վստահ եմ, որ միջոց մը պիտի գտնես:

Հառաչ մը արձակեց:

— Պիտի գտնեմ, պատասխանեց Եօրկի, մինչեւ վաղը կամ միւս օր հարկաւ բան մը պիտի գայ միտքս: Պիտի նայիմ թէ արդեօք պալատին մօտերը մերիններէն բնակողներ կա՞ն եւ թէ ո՞վքեր են պալատին հետ գործ ունեցող պտղավաճառները կամ մսավաճառները: Թերեւս բան մը կրնանք գտնել: Ի հարկին ճարը պիտի գտնեմ ես ինքս պալատ մտնելու եւ ականջս դրան փակցուցած լսելու եղած խօսքերը:

Երբ, «կեցցե՛ս Եօրկի, քեզ այսպէս կ'ուզեմ տեսնել» ըսի, հրաժեշտ առաւ ինձմէ և մեկնեցաւ:

Գրասենեակիս դռնէն դուրս ելած ատենը, ես ալ հետը ելայ և պոռացի Օսմանին ոսկի մը աւրել եւ անոր մէճիտ մը տալ: Այսպէս ըրի, որպէսզի չկասկածի Օսմանը, որ երբ Եօրկին մեկնեցաւ, ըսաւ ինձի իր կոշտ յունարէնովը.

— Միշտ այս սինլքորներուն զրամ կու տաս, աս ալ անոնցմէ է:

Օսման, որ տարիներէ ի վեր դեսպանատան քաւազն էր, քիւրտ մըն էր և նոյնիսկ հին ցեղապետներէն, այսպէս ըսած՝ Բիւրախտանի պառոններէն, դուքսերէն, իշխաններէն: Եւ սակայն քաւազ էր: Իր նմանները բռնակրութիւն կ'ընէին կալաթա: Իբրեւ քիւրտ մը կ'ատէր թուրքերը, մանաւանդ այն օրերուն, երբ Բիւրախտանի աշիրէթապետներուն մօտ ազգայնական շարժում մը ծայր տուած էր: Բայց եթէ թուրքերը կ'ատէր, վստահ չէինք, որ չէր ատեր նաև բոլոր քրիստոնեաները եւ անոնց կարգին նաև յոյները: Այս պատճառով մեր աչքը Օսմանին վրայ էր, եւ ատոր համար ալ, ասկէ առաջ գրեցի թէ անիկա թէ՛ անձնուէր էր և թէ չէր:

Շքեղօրէն սակայն ներկայանալի մէկն էր: Իր թաւ պեխերով, ուռած մեծ աչքերով, լրջութիւն մը ունէր դէմքին վրայ եւ ազդեցութիւն մը, զոր կը մեծցնէր իր ապուշութիւնը եւ տպաւորութիւն կը ձգէր:

Մնաց որ, ինչպէս ծանօթ է, երբ գեղեցկութեան կ'ընկերանայ ապուշութիւնը, մարդս ազդեցիկ կը դարձնէ, իսկ երբ անոր կ'ընկերանայ շատախօսութիւնը, ենթական կը դառնայ ծիծաղելի: Եթէ ուշադիր ըլլաք, պիտի տեսնէք որ այդ կարգի թիփեր շատ կան ընկերութեան մէջ եւ նոյնիսկ անոնցմէ ոմանք կարեւոր մարդոց տեղը անցած են: Ընդարտութիւնը սակայն այն է, որ անոնք քաւազներ են միայն, Օսմաններ:

ԻՆՉՊԷ՛Յ ՊԻՏԻ ՓՐԿՈՒԷԻՆ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՆԵՐԸ

Եօրկիէն վերջ եկան ուրիշ լրատներ ալ, տեղեկաբերներ ու բարեկամներ, և այսպէս, առաւօտը անցաւ, առանց մաքիս առջեւ ունենալու «Եմվուզն» Եւ երեք քանարիսները:

Կէսօրէն վերջ, սակայն, եւ գիշերը ուղեղս միշտ այս բանին շուրջ կը դառնար: Գտեր էի լուծում մը, որ ինձի կը թուէր թէ պիտի կրնայ փրկել քրիստոնեայ բնակչութիւնը թրքական ջարդերէ:

Խորհեցայ, որ այն վայրկեանին երբ պայթումին աղմուկը կը լսուէր, մէկը նամակ մը պիտի ձգէր ոստիկանատուն եւ պիտի իմացնէր թէ ատոր հեղինակները երկու հոգի են, զորս չպիտի յիշեմ: Եւ որովհետեւ այդ երկուքը տարներ էին, ի յայտ պիտի գար տեղացի քրիստոնեաներու անմեղութիւնը: Երեւան պիտի գար, որ այդ երկուքը փախած են եւ կամ պիտի բռնէին զանոնք եւ խնդիրը պիտի մաքրուէր:

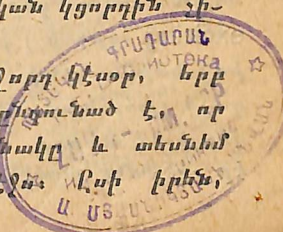
Ոչ մէկ խղճի խայթ կը զգայի, որովհետեւ այս երկուքը, անպիտան տականքներէ աւելի բան մըն էին: Չեմ ըսեր թէ այս «աւելի»ն ինչ է, որովհետեւ այն ատեն պիտի հասկնաք թէ որոնք են: Ես, սակայն, եթէ նոյնիսկ զըտնէք զանոնք, չպիտի ըսեմ թէ ճիշտ գտած էք:

Բայց քանի կը խորհէի, այս լուծումն ալ ապահով չէի գտներ, Թուրքերուն հետ խնդիրը կը տարբերի: Պիտի բաւէր մէկը ըսէր թէ հայու մը գործն էր ատիկա և կամ իրապէս բռնէին հայը, որպէսզի անոնք ջարդէին բոլոր հայերը, հայուհիները եւ հայկականները: Նոյնը՝ եթէ ըսէին թէ քրիստոնեայ մը ըրած է և անոնք պիտի կրնային ջարդել բոլոր քրիստոնեաները:

Ուրեմն միշտ միեւնոյնը: Զինուորական կցորդին չինածը, մարդը կը քանդէր:

Այս անձկութիւնը տեւեց մինչեւ յաջորդ կէսօր, երբ բոտըր ճաշարան գալով ըսաւ, թէ հայը ընդունած է, որ երթամ այն տունը, ուր պահած էր ուժանակը և տեսնեմ զայն: Այն ատեն, մարդը քնացաւ իմ մէջ: Կէսի իրեն,

2014-2007

Թէ յաջորդ օրը պէտք է անցնի, որպէսզի յայտնեմ այն ծրագիրը, զոր ի գործ դնելով պիտի մեկնիսք:

Ճաշելով կը խօսակցէինք, իրարմէ երեք սեղանով բաժնուած, մեր վտանգելի ծառային միջոցով, որ կը սպասարկէր մեր երկուքին ալ: Արդէն ճաշի նստած էինք ժամը 11.30ին, երբ ոչ մէկ յաճախորդ կը գտնուէր դեռ ճաշարանին մէջ:

Յաջորդ օրուան նոյն ժամանակուան ժամադրութիւնը տուինք, բայց այս անգամ ծխավաճառի մը մօտ:

ՎՏԱՆԳԱԻՈՐ ԱՐՇԱԽԱՆՔԸ

Մեկնելէս վերջ շատ մը ծրագիրներու վրայ խորհեցայ, բայց անոնցմէ մէկը լաւագոյն գտնելով գործադրեցի:

Պէտք էր, որ նաւակով անցնէինք ասիական եզերքը: Անիկա չոգենաւ պիտի նստէր, երկու պատրաստ ուռկաններ բռնած ձեռքին եւ ննիքէօյ ցամաք պիտի ելլէր: Հոն մօտերը նաւակի մը մէջ, որուն տէրը մեր մարդոցմէն պիտի ըլլար, ես պիտի սպասէի անոր: Անիկա, ամբողջ ժողովուրդին առջեւ նաւամատոյց պիտի ելլէր եւ ուղղակի դէպի նաւակը պիտի երթար: Պէտք էր, վերջալոյսի միջոցներուն նէնիքէօյ գտնուէր: Յետոյ նաւակով պիտի ուղղուէինք դէպի Գուգկունճուզ եւ ուռկանները նետելէ վերջ, պիտի ելլէինք ցամաք, ուր ոչ ոք պիտի գտնուէր: Հոնկէ պիտի անցնէինք հայուն տունը, որ շատ մօտ էր: Յետոյ նաւակը դառնալով, պիտի վերցնէինք ուռկանները, կը հաշուէինք, որ առաւօտեան ժամը 8ին ատենները նէնիքէօյ պիտի գտնուէինք ձուկերով միասին, որպէսզի տեսնէին թէ, իրապէս ձկնորսութեան գացած էինք:

1917ին, դեռ կը դիմանայի այդ տեսակ տառապանքներու: Բայց, գործը այնքան հետաքրքրական էր, կամ exciting (գրգռիչ) ինչպէս կ'ըսեն անգլիացիները, որ հիմա իսկ նորէն պիտի ուղէի փորձել զայն: Իսկ վտա՛նգը, — զայն չխորհելու անխոհմութիւնը ունեցայ: Հիմա, որ կը վերյիշեմ ատիկա, կ'ըսեմ. իրա՛ւ, ի՛նչ անխոհմութիւն էր... Գոնէ արժէ՞ր...

Յաջորդ օրը, որոշուած ժամէն քառորդ մը առաջ, ծրխավաճառին խանութն էի: Համաձայնեցայ ծխավաճառին հետ եւ անիկա բացաւ ինծի այն դուռը, որ միշտ գոց կը մնար եւ որ հալարդակցութեան մէջ կը դնէր խանութը տան հետ: Ըսի իրեն թէ այսինչը պիտի գայ. կը ճանչնար զայն, պատուիրեցի, որ երբ անիկա սիկարէթ զատենալու պէս պիտի ընէր, ինծի լուր տայ, որպէսզի ես, զըրան ձեղքերէն հրահանգներ տամ անոր: Ծխավաճառին մէկ հազարովը պիտի հասկնայի, որ յաճախորդ մը եկած է եւ պիտի լռէի:

Այդպէս ալ եղաւ. քիմը ճիշտ 11.30ին լրտեսը եկաւ: Ծխավաճառը մօտեցուց զայն դրան, պատուիրելով անոր որ զիս մօտիկ ընէ, մինչ սիկարէթի զանազան տուփեր ցոյց կու տար անոր միտմամանակ:

Սկսայ, ուրեմն, ազդարարելէ վերջ, իրեն հրահանգներ տալ: Բայց հազարու ձայները մէկը միւսին կը յաջորդէին եւ ես չէի կրնար բան մը ըսել: Յաճախ կ'ընդմիջէի եւ կը կրկնէի շատ անգամ:

Բաւական մը հազարէ վերջ, ծխավաճառը ինծի իմացուց, թէ մարդը պիտի մեկնէր, վերադառնալու համար կէսօրէ վերջ ժամը 1ին ատենները, երբ շատ յաճախորդ չէր գար: Ստիպուեցայ ուրեմն հոն փակուած մնալ մինչեւ ժամը մէկ:

Վերջապէս, երբ վերադարձաւ, յաջորդ օրը կէսօրէ վերջի համար բոլոր հրահանգները տուի եւ պահ մը երբ փողոցին մէջ մարդ չէր տեսնուեր, դուրս ելայ թաքստոցէս, քանի մը տուփ սիկարէթ գնեցի եւ մեկնեցայ:

Ամբողջ կէսօրէ վերջ կը խորհէի ձկնորսութեան արկածախնդրութեան, հայուն որջին, ուժանակի թաքստոցին եւ թուրք գիշերապահին շուրջ, որ կրնար տեսնել մեզ Գուգկունճուքի մէջ, կը խորհէի, թէ պէ՞տք է որ հազնէի նաւավարին զգեստները, երբ ցամաք պիտի ելլէի եւ յետոյ կարգ մը ուրիշ մանրամասնութիւններ:

Սարքած խաղս իրականացնելու որոշումը տուած էի եւ պիտի գործադրուէր ան: Ուրիշ ամէն միտք, ամէն տկարութիւն, վիշտ կամ ցաւ հեռացած էին ինձմէ: «Յա-

վուզ» պէտք էր փշուր փշուր ըլլար: Պէտք էր ըլլար, ա-
յո՛, մնացածը Աստուծոյ կը ձգէի: Զինուորականը — գա-
զանը — տիրապետած էր մէջս:

Այսպէս հանգստացայ, փակեցի մտքիս դուռը, ուրկէ
ոչ մէկ մտածում կրնար ներս մտնել այլեւս:

Զղային մեծ յոգնութենէս վերջ ութ ժամ քնացայ ա-
ռանց արթննալու և արթնցայ յաջորդ առաւօտ թարմացած
և ուրախ:

Կէսօրէ վերջ ատրճանակս առի եւ կառքով մը, որուն
վրայ նստած էր նաեւ դեսպանատան մէկ համադրեստաւոր
բարապանը, դէպի Եէնիքէօյ մեկնեցայ պաշտօնապէս, ա-
ռանց ծածկուելու, որպէսզի կասկածները փարատին, քանի
որ անպաշտօն մեկնումը կրնար կասկածներ արթնցնել:

Կառքը ետ դրկեցի և բարապանին հետ նաւակը մտայ,
ուռկաններով մարդուն գալուն սպասելով:

Մովեզերքը գտնուողները տեսան զիս, իսկ ամէնէն
ապուշները կենալով կը դիտէին թէ ի՞նչ պիտի ընեմ: Եւ
ա՛յ մինչեւ որ ուռկաններով մարդը եկաւ և այն ատեն
հասկնալով ըլլալիքը բոլորը սկսան մեկնիլ:

ԱՆԱԿՆԿԱԼՆԵՐԸ

Հազիւ սակայն չուանը քակելով մեկնելու պատրաս-
տուած էինք, երբ ձայն մը լսեցի. — «Բարի երեկոյ, պէ՛-
յըս»: Ետիս դարձայ և ի՞նչ տեսնեմ: Ինծի բարեկամ թուրք
ոստիկան սպայ մը, կրետացի թուրք մը: Խաղը կորսուած
էր: Անգամ մը որ այդպէս էր, «բարի երեկոյ»ն փոխա-
դարձելէս յետոյ ըսի իրեն.

— Չե՞ս գար որ միասին զուարճանանք:

Մարդիկս անձկութեան ակնարկներ կ'ուղղէին ինծի,
կարծես ըսել ուզելով. — «Հիմա գէշ խաղի բերի՞ր մեզ»: Միայն
դեսպանատան բարապանը, ինչպէս վերջէն ըսաւ
ինծի, հասկցած էր թէ խորամանկութիւն մըն էր ըրածս:
Ոստիկանը վարանոտ մնաց:

— Եկու՛ր, կրկնեցի, լաւ ժամանակ պիտի անցընենք,

անշուշտ եթէ պաշտօն մը չունիս այս պահուս... շատ պի-
տի զուարճանաս:

— Շատ ժամանակ պիտի մնա՞ք, հարցուց ան:

— Ա՛, անշուշտ, ըսի, մինչեւ առաւօտ...

— Պա՛... պա՛... պատասխանեց, չեմ կրնար գալ,
այս իրիկուն ժամը 10ին Բերա պէտք է գտնուիմ:

— Է՛, ըսի, եթէ այդպէս է եկուր և յետոյ կը մեկնիս:
Ես ալ արդէն ասոր կը սպասէի: Կ'ուզէի անպատճառ
առնել զայն նաւակիս մէջ եւ ցոյց տալ նախ Գուզլուենճու-
քի մէջ, ուր անիկա ցամաք պիտի ելլէր՝ չողենաւով Պոլիս
անցնելու համար:

Այս ոստիկան սպան հիանալի կերպով լրացուց այն՝
ինչ որ կ'ուզէի ներկայացնել բարապանով: Այսինքն թէ
իրապէս ձկնորսութեան կ'երթայի:

Ոստիկան սպան ալ ուրեմն նաւակը մտաւ եւ մենք
ճամբայ ելանք, լրտեսին թիավարութեամբ:

ՏԱՐՈՐԻՆԱԿ ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Ճամբան բաւական խօսակցեցանք պատերազմին, Կոս-
տանդին թագաւորի, Վենիզելոսի, Գերմանիոյ չուրջ եւն...
Անվերապահ կերպով կ'ըսէի թէ Գերմանիա պիտի պարտը-
ւէր, թէ մենք ալ պատերազմի մէջ պիտի մտնէինք, և
Թուրքիա գէշ ըրած էր Գերմանիոյ դաշնակցելով: Այս
վերջինը ինքն ալ կ'ընդունէր, ըսելով. «կը վախճամ սա
սատանայ հայրենակիցէս» — ակնարկելով Վենիզելոսին:
Սատանայ կ'ըսէր, բայց հպարտութիւն մըն ալ կը զգար,
որ Կրետէն այդպիսի մարդ մը տուած էր: Յետոյ հառա-
չանքով մը ըսաւ.

— Մենք ալ Վենիզելոս մը ունենայինք...

— Հայտէ, ըսի խնդալով, դեռ ժամանակ ունինք, կըր-
նամ գրել որ կառավարէ մեզ, երկուքս ալ, ի՞նչ կ'ըսես,
լաւ գաղափար չէ՞:

Այս խօսակցութիւնը սակայն ֆրանսերէնով կը կա-
տարուէր, որպէսզի միւսները չհասկնային: Այսուհանդերձ,

ի վերջոյ երեքն ալ, — բարապաճնը, լրախն ու նաւալարը, արտասանուած անունները, հառաչանքներն ու շարժուածքները քովէ քով բերելով եզրակացութեան մը հասած էին կարծէք, հետեւելով խօսակցութեան:

Միջոց մը ոստիկանը ըսաւ.

— Հիմա որ «Եւալուզ»ը ունինք, պատերազմը դադարէ և խաղաղութիւնը ապահովելէ վերջ, «եռնաններուն» կարեւորութիւնն պիտի չտայինք այլեւս: Որովհետեւ կը վախճանք ձեր նաւատորմիդէն: «Եւալուզ»ով, սակայն, պիտի չհամարձակէիք ձեր նաւահանգիստներէն դուրս ելլել: Միւսները, սերպերն ու պուլկարները, մէկ անգամէն կը կլլենք...

«Եւալուզ» բառը լսելուս, սատանայական հաճոյք մը գգացի: Ներեցէք, ըսի ինքնիրենս — սպասէ՛, Հագգը, (ասիկա ոստիկանին անունն էր) քանի մը օր դեռ, և պիտի տեսնես քու «Եւալուզ»դ:

Իրեն պատասխանեցի սակայն, թէ մենք ալ արթուն ենք:

— «Եւալուզ» մը դուք ունիք, երկու հատ ալ մենք, ըսի: Բայց մենք ունինք Քուստուրիթի մը, զոր դուք պիտի չունենաք:

Այս խօսքով փակեցի իր բերանը: Յետոյ աւելցուցի, որ մեզք էր իրարու հետ կռուելով ջարդուիլ, մինչ կրնայինք ապրիլ եղբոր պէս:

— Թուրքիան շատ տեղեր ունի, ըսի, և իր հողին վրայ կրնայ պահել տասնապատիկ աւելի բնակչութիւն այսօրուան ունեցածէն և եթէ երկուքս ալ մէկ բանակ եւ նաւատորմ ունենայինք, մեծ ոյժ մը կրնային կազմել:

— Ասիկա չիտակ է, պատասխանեց, բայց եկուր տես, որ մեր մտքէն չեւեր այն գաղափարը, թէ դուք կ'ուզէք կլլել մեզ:

— Բայց դո՞ւն ալ կը հաւատաս ատոր, Հագգը պէյ:

— Կը հաւատամ կ'ըսես, և աւելիով: Որովհետեւ դուք շատ խելացի եւ գործունեայ ժողովուրդ էք:

— Ժողովուրդէ՞ն կախում ունի պետութիւն մը, թէ անոնցմէ՞ որոնք կը ղեկավարեն զայն: Եթէ անոնցմէ կախ-

ուած է, ըսէ ինծի անկեղծօրէն. քանիհե՞րը ձեզմէ, որ կը ղեկավարեն այսօր Թուրքիան, յունական արիւն չունին իրենց մէջ:

Ի՞նչ եղաւ Բիւզանդական կայսրութեան մէջ գտնուած հելլէն ժողովուրդը: Կորսուեցա՞ւ. անշուշտ ոչ: Հագար հաղարներ հաւատափոխ եղան: Եւ անոնցմէ շատերը հասարակ ժողովուրդէն չէին, այլ՝ առաջիններէն ու լաւագոյններէն՝ որոնք բողայութենէ մեծ պետութիւն մը դարձուցին ձեզի: Չէ՞ք ընդունիր այս բոլորը:

— Այո՛, կ'ընդունիմ, իմ ալ նախահայրերս հելլէններ եղած էին: Մեզմէ շատեր ալ յունական ծագում ունիմ, բայց չեմ գիտեր, բան մը ինձ կ'ըսէ, որ եթէ Թուսերը բոլորը մէկ ըլլան, ոչինչ յառաջ պիտի գայ:

Այս բոլորը ժամանցի խօսակցութիւններ էին: Շատ Թուրքերու հետ կը խօսէինք այդպէս: Նոյնիսկ կարգ մը անձերու հետ, որոնք իրենց անցագրին վրայ դեռ կը գրէին Ռուսկոլուի ինման մականուններ, որոնցմէ կը մատնուէր յոյն իշխաններէ սերած ըլլալին:

Կը յիշեմ, որ անգամ մը, Թուրքիոյ արտաքին նախարար Ասըմ պէյը ինծի պարծենալով կ'ըսէր թէ միայն ինք եւ իր հայրենակից Լազերը միակ գտարիւն հելլէններն են, մինչ մեզի համար ոչ ոք կրնար բան մը ըսել, նկատի ունենալով, որ հագարաւոր օտար ցեղեր անցած են Յունաստանէն:

Այն ատեն ես իրեն պատասխանեցի, թէ գէթ մենք պահած էինք աշխարհի վրայ այս փառայեղ անունը: Քիչ մը ազդուեցաւ, բայց ես չէի կրցած այլեւս զսպել ինքզինքը:

ՄԻՆԱԿ՝ ԼՐՏԵՍՆԵՐՈՒՍ ՇԵՏ

Այսպէս զանազան խօսակցութիւններով ժամանակ անցուցինք Հաքքը պէյին հետ, և հասանք Քուզկուսնուք: Սրդէն մուլթը կոխած էր: Շուտ մը նետեցինք մէկ ուռկանը, որպէսզի տեսնէ ան ալ, յետոյ խնդրեց որ ցամաք

հաննք զինքը, որպէսզի շոգենաւ նստելով Պոլիս անցնի։
Ես ալ հետեւեցայ անոր, և ըսի, թէ ուղկանին նետուելը
այնքան հետաքրքրական չէր, բայց հաճելի էր զայն վեր-
ցնելը։ Հրաւիրեցի, որ զայն դիտէ այդ տեսարանը, որ շատ
գեղեցիկ էր, մանաւանդ երբ մեծ ձուկեր բռնուած ըլլան։

Մինչեւ կամրջակը ընկերացայ անոր, և շոգենաւը
գալուն հրաժեշտ առի իրմէ։ Թուրք բարապանները տեսան
զիս անոր հետ, այնպէս որ, երբ ես վերադարձայ լրտեսիս
հետ, ոչ մէկը կրնար կասկածիլ թէ ես ուրիշ գործի մը հա-
մար փուզկունճուք եկած էի։

Ընկերոջս հետ հայուն տանը մօտ գտնուող սրճարանը
նստանք, և սուրճերնիս խմելէ վերջ մեկնեցանք, որովհետեւ
սրճադործը կ'ուզէր խանութը փակել։

Բաւական ժամանակ պտոյտներ կատարեցինք, մեր
նաւակին գտնուած վայրին մօտերը, մինչեւ որ փողոցը
բոլորովին ամայացաւ։ Այն ատեն պատուիրեցինք, որ նա-
ւակը իր լոյսը մարէ եւ քիչ մը բացերը քաշուի։ Հնչմար-
ուելու համար, իսկ մենք աննկատ՝ մտանք հայուն տունը։
Հայը այդ պահուն կը դիտէր մեզ իր գոց պատուհանին
ձեղքէն։

Ան մեր ձեռքէն բռնելով իր տունէն ներս մտցուց
մեզ, կատարեալ մթութեան մէջ։

Տունը կը բաղկանար երկու սենեակէ։ մէկը քարա-
ծածկ էր։ Հոն կար անկողին մը, աթոռ մը, սեղան մը։
Միւսին մէջ տեսայ ֆուֆու մը, տապակ մը, երկու պնակ-
ներ եւ թիթեղէ գաւաթ մը։

Այս առարկաները տեսայ միայն չնորհիւ հայուն վառած
լուցկիներուն։ Երկրորդ սենեակին մէջ նեղ դռնակ մը բա-
նալով, մեզի պարտէզ մը առաջնորդեց։ Հոն քիչ մը լոյս
կու գար դիմացը գտնուող տան մը պատուհանէն։

Պարտէզին մէջ քիչ մը բանջարեղէն կար, ինչպէս
նաեւ ցանկապատին փակած փոքրիկ կարաս մը, որ ջուրով
լեցուն էր, այսինքն առ առուելն երկու ոտնաչափ։

Հայը ձեռքը խօթեց կարասին մէջ, և լաթի կտո-
րով մը փակեց ներքին ծակը։ Յետոյ, դարձուց ծորակը,

որ պտուտակաւոր էր։ Քաշեց կարասը, մէկդի դրաւ զայն
և տակէն հանեց մէկ քառակուսի ոտնաչափ խոշոր քար
մը։ Այն ատեն նշմարեցի, որ կարասին տակը ծակ էր։ Քիչ
վերջ, քարին գտնուած տեղէն սկսաւ հանել նեղ ու եր-
կայն թիթեղներ, և... հրթիռներ, ուժանակ, վառոդ ու
պատրոյզ։

— Քսան հատ այսպէս թիթեղներ ունիմ, ըսաւ, որոնց-
մէ իւրաքանչիւրը 18-20 օխա կ'առնէ։ Կ'ուզե՞ս որ ցոյց
տամ բոլորը։

— Այո՛, պատասխանեցի։

Այն ատեն սկսաւ հանել զանոնք։ Բայց, հազիւ թէ
5-6 թիթեղ հանած էր, ըսի իրեն, որ կենայ։ Համոզուած
էի, թէ իրապէս ունէր իր նախապէս ըսած քանակութիւ-
նը։ Արդէն մեկնելու ժամանակը հասած էր և վտանգաւոր
կը դառնար այլեւս հոն մնալս։

Այդ վայրկեանին միայն հասկցայ վտանգը, որուն են-
թարկուած էի։ Այդ մթութեան մէջ, պարտէզին մէկ ան-
կիւնը գտնուած տան մը մէջ, ուր ամէն բան կը պակսէր
մարդ մը ապրելու համար, ամէն բան կար սակայն հա-
մայնավար ըլլալու համար։ Մինակ էի այս հայուն հետ,
որ այն սպառնութիւնը կը թողուր, թէ ամենափոքր
կասկածն իսկ եթէ ունենար, որ թուրքերը մեզ պաշտ-
ած են, պատրաստ էր կրակ տալու ուժանակին, և մեզի հետ
ջնջել նաեւ փուզկունճուքի կէսը։ Այն ատեն միայն ըմբռ-
նեցի անխոհմութիւնը, զոր գործած էի անձամբ քննու-
թեան դալով։

Հայը բոլորովին անխռով էր։ Ծակ կարասին տակ ըս-
կսաւ գետեղել դարձեալ իր ուժանակները, այնպիսի հան-
գարտութեամբ, ինչպէս պիտի գետեղէր իր բանջարեղէն-
ները։

Երբ վերադարձանք իր տնակը, ըսաւ.

— Եթէ ուրիշ ուժանակի ալ պէտք ունենանք, կըր-
նամ բերել ութը-տասը օրէն։

Իրեն պատասխանեցի թէ, իր ունեցածը բաւական
էր, կ'աւելնար իսկ. և պէտք էր որ որոշուած ժամուն
գտնուէր Բերայի մէջ նշանակուած տեղը, որպէսզի հանգիստ

կերպով խօսինք այն միջոցներուն շուրջ, որոնցմով խաղը պիտի յաջողէր:

Ընդունեց. յետոյ գնաց նստաւ իր պատուհանին ձեղքին առջեւ, և լաւ մը դիտելէ ու ականջ տալէ վերջ դուրսի ձայներուն, ըսաւ.

— Փախէ՛ք հիմա:

Դարձեալ մեր ձեռքէն բռնեց և փողոց հանեց. Այն ատեն մենք, վեր վար պատելու ձեւով հասանք այն տեղը, ուրկէ ցամաք ելած էինք: Հոն յաջորդաբար երեք լուցկի վառեցինք, ինչպէս նախապէս ըսած էինք մեր մարդոց, որպէսզի նաւակը ետ բերեն:

Հինգ վայրկեանէն նաւակ հասանք. անմիջապէս մէջը մտնելով, ծովին բացերը ուղղուեցանք, որպէսզի մէկը չընչմարէ մեզ ցամաքէն: Կանուխ էր սակայն ուռկանները վերցնելու համար: Պէտք էր Եէնիքէօյ հասնէինք արշալոյսի ժամերուն, որպէսզի ձուկերով տեսնեն մեզ՝ նախորդ գիշերը մեր մեկնումը տեսնողները: Պէտք էր ջնջէինք ամէն կասկած, որ կրնար ըլլալ թուրքի մը մտքին մէջ:

ԳԻՇԵՐ ՄԸ ՆԱԽԱԿԻՆ ՄԷՋ

Ժամերով մնացինք նաւակին մէջ: Յուրտէն ու խոնաւութենէն կը դողդղայինք, իսկ անքնութիւնը աւելի կը ծանրանար մեր վրայ: Նաւակին առաջատունին մէջ փաթթուեցանք, բայց ան ալ խոնաւ էր: Առաւօտեան ցուրտը, սակայն, այս ամէնը կը գերազանցէր: Վոսփորը ցուրտ հով մը կը փչէր, որ մարդոց մինչեւ ոսկորները կը թափանցէր:

— Է՛, ըսի ինքնիրենս, Ամբրոսիոս, այս անգամ չես ազատիր: Հայուն տունը տուած այցելութենէդ ազատեցար, բայց կողատապէն չես ազատիր: Ինչ մը շուէտական մարզանք ըրի, ձեռքերս չփեցի, բայց անօգուտ, ոտքերս սառած էին: Վերջապէս, ժամը չորսի ատենները սկսան ուռկանները վերցնել:

Ի՞նչ յաջողութիւն էր ատիկա: Շատ անգամներ ուռկան նետած էի, և յաճախ ալ որսեր ունեցած, բայց չափազանցած չեմ ըլլար եթէ ըսեմ, թէ այդ անգամուն 600 կարթերէն հազիւ 50 հատը առանց որսի մնացած էին, քըստն հատի չափ ալ երկու օխայէն աւելի կշռող խոշոր ձուկեր բռնուած էին: Իրական վայելք մըն էր այդ տեսարանը դիտելը: Խորհեցայ թէ ասիկա թերիւս լաւ նշան մըն է թէ սկսուած գործը յաջողութեամբ պիտի լրանայ:

Ուռկանները վերցնելէ վերջ, հաշուեցինք, որ 80 օխայի մօտ ձուկ բռնած էինք, այնպէս որ պահ մը դիտելով զանոնք, «Եալուզ»ն ալ մոռցած էի...

Ժամը 7ին Եէնիքէօյ հասանք: Կամրջակին վրայ կը գտնուէին քանի մը թուրքեր, քրիստոնեաներ և ոստիկաններ: Հազիւ մօտեցած ցամաքին, հպարտօրէն դուրս նետուեցայ նաւակէն: Այն ատեն, ոստիկաններէն մէկը մօտեցաւ ինծի եւ սկսաւ թուրքերէն խօսիլ: Իբրեւ թարգման կանչեցի բարապանը, որ ըսաւ թէ թուրք ոստիկանը մեր ձկնորսի արտօնագիրը կ'ուզէր տեսնել: Բարապանիս հասկցուցի թէ մենք հաճոյքի համար որսացած էինք, և թէ ինք ինչպէս նաեւ միւս ոստիկանը, կրնային առնել 3-4 աւան հատ խոշոր ձուկեր, մնացածներն ալ աղքատներուն բաժնի:

Թուրք ոստիկանը շնորհակալութիւն յայտնեց և ըսկսաւ բաժնել ձուկերը: Խոշոր սակառ մըն ալ բերին, և մնացածները մէջը լեցուցին, ըսելով, թէ քանի մը աղքատ բեռնակիրներուն պիտի տան զանոնք: Իրա՞ւ էր արդեօք:

Կարճ ժամանակ մը սրճարանը նստելէ և թէյ մը առնելէ վերջ, կառքը եկաւ, և մէկ ժամէն տուն փոխադրեց զիս: Շուտով անկողին ինկայ. խռովուած էր քուստ. չուտով արթնցայ: Մարմնապէս բաւական հանգստացած էի, բայց հիմա գաղափար մը միտքս կը չարչարէր: Ի՞նչպէս կարելի էր անվտանգ գլուխ հանել ձեռնարկը: Ի՞նչպէս յաջողցնել զայն: Մարդիկը որոշած էին, նոյնիսկ պատրաստ էին իրենց կեանքին գնով կատարելու զայն: Ուժանակը պէտք եղածէն աւելի առատ էր:

Նոյն օրը, կէսօրէ վերջ, դեպքանատուն երթալով ըսկսայ ծրագիր մը պատրաստել: Գուզկունճուքէն պիտի առնէինք ուժանակները, պայթուցիկ բոլոր նիւթերը և պիտի գետեղէինք «Նավուզ»ի յատակը:

Աշխատած միջոցիս Օսման վրայ հասնելով ըսաւ, թէ հանրմ մը զիս տեսնել կ'ուզէ: Պատուիրեցի իրեն, որ ներս առաջնորդէ զայն: Կինը ներս մտնելուն Օսման կը պատրաստուէր դուռը գոցել: Պատուիրեցի օր ամբողջովին բաց թողու զայն: Այսպէս, որեւէ կասկածի տեղի չէի տար:

Նստելէ վերջ, կինը սկսաւ գեղեցիկ ֆրանսերէնով բացատրել, թէ դժբախտ եղած էր իր կեանքին մէջ և գործ մը կը փնտէր աշխատելու համար:

Ի վերջոյ եղբակացուց թէ կ'ուզէր լրտեսուհի դառնալ: Թուրք յայտնի դէմքերու հետ ծանօթութիւն ունենալուն, պիտի կրնար այս մասին կարեւոր ծառայութիւններ մատուցանել:

Շնորհակալութիւն յայտնելով պատասխանեցի, թէ այդպիսի գործեր չէի կատարեր, և հակառակ կը նկատէի զանոնք ոչ միայն առաքելութեանս, այլ նաեւ անհատական արժանապատուութեանս:

— Այս բոլորը կ'ըսէք. որովհետեւ վստահութիւն չունիք իմ վրաս, որովհետեւ չէք կրնար երեւակայել թէ ինչո՞ւ թրքուհի մը պիտի ուզէր իր հայրենիքը մատնել: Բայց իմացէք ահա, թէ ես ո՞վ եմ:

Այս ըսելով, կինը քաշեց իր քօղը, և այն ատեն մօտէն դիտելով ճանչցայ զայն: Լէյլա անունով ալպանուհի մըն էր, որուն հայրը սպանուած էր Ժէօն-թուրքերու կողմէ: Վրէժխնդրութեան համար կ'ուզէր հիմա լրտեսուհի դառնալ, կը հասկնայի: Բայց կրկին մերժեցի զայն, ըսելով, թէ այդպիսի գործերու չեմ խառնուիր երբեք:

Անիկա գլուխը շարժելով պատասխանեց.

— Կ'ուզէ՞ք որ ձեզի ցոյց տամ թէ ի՞նչ կ'արժէ Լէյլա մը:

— Ի՞նչ կ'արժէ Լէյլա մը, ըսի: Կոյր և ասուչ պէտք

էր Ըլլայի չհասկնալու համար այդ արժէքը: Լէյլա, արժէքաւոր կին մը Ըլլալու բոլոր յատկութիւնները ունի:

— Մէկդի ձգեցէք մեծարանքները, պատասխանեց անիկա: Արժէք ունի Լէյլան, որովհետեւ ձեզի կը մատուցանէ ծառայութիւն մը, զոր ընդունելէ կը վախնաք: Ուրեմն, գիտէ՞ք թէ այս օրերուս «Նավուզ»ը օդը պիտի հանեն...

Արիւնը սառեցաւ երակներուս մէջ. բայց ջանացի հանդարտութիւնս պահել: Խնդացի նոյնիսկ, ըսելով, թէ ո՞չ միայն չէի գիտեր այդ բանը, այլ չէի կրնար երեւակայել զայն, թէ ատիկա երազ մը կրնար Ըլլալ միայն, զոր մարդ կը տեսնէ, չառ ուտելէ վերջ քնանալով...

— Եւ սակայն ճշմարտութիւն է, պատասխանեց: Այս գործը երկու ամիսէ ի վեր կը պատրաստուի: Մարդիկն ալ, ուժանակներն ալ պատրաստ են և առատ զրամ կայ գործին մէջ:

— Եթէ ըսի, գիտես այս բոլորը, և չես յայտներ իշխանութիւններուն, հայրենիքդ մատնած կ'ըլլաս: Այն ատեն ե՞ս պիտի յայտնեմ զանոնք:

— Մարդոց ամէնէն անպատիւը պիտի ըլլաս, եթէ այդպիսի բան մը ընես: Ես չեմ յուսար, որ Յրանճիս մը այդպիսի անպատուութիւն գործէ:

Այս խօսքերը ըսած միջոցին շատ տոգունած էր: Շունչը բռնուեցաւ և այնպիսի վայրագ ակնարկ մը նետեց վրաս, որ անսովոր էր իր անուշ աչքերուն համար:

Բարկացած, բայց լրջօրէն պատասխանեցի, թէ այդ բոլորը պիտի յայտնեմ իշխանութիւններուն, բայց պիտի խուսափիմ ըսելէ, թէ ինք ալ մատ ունի գործին մէջ:

Այն ատեն, իր ձեռքի պայուսակէն փոքր չիշ մը հանելով, վճռական չեչտով մը ըսաւ.

— Եթէ անմիջապէս պատուոյ իօսք չտաս, թէ ոչինչ պիտի յայտնես, անձնասպան կ'ըլլամ հոս: Միայն կ'ըսեմ, որ զուր տեղը խելացի կը նկատես ինքզինքդ, և իբր այդ ալ համարում կը վայելես թուրքերէն:

— Լէյլա հանրմ, պատասխանեցի, պատուոյ իօսք կու տամ, թէ ոչինչ պիտի ըսեմ ուրիշի, բայց ես ալ պայ-

ման մը ունիմ դնելիք: Պիտի ըսես թէ որո՞նք են այս դա-
ւադրութիւնը կազմակերպողները:

— Ամէն բան պիտի ըսեմ ձեզի, ըսաւ, ու սկսաւ պատ-
մել:

Բացատրեց, որ օտար պետութիւն մը դաւը կազմա-
կերպած էր, և թէ Ա. պետութեան (անունը տուաւ) Ա.
լրտեսը (նոյնպէս յայտնեց անունը) յաջողած էր գործը բա-
ւական յառաջացնել, այնպէս որ քանի մը օրէն պիտի լը-
սէինք ձայները անաւոր պայթումին, որ երկրաշարժի նը-
ման պիտի ցնցէր Բերան, միաժամանակ քանդելով Վոս-
փորի կարգ մը գիւղերը: Թէ նոյն օրը պիտի սպաննուէին
նաեւ մեծ վեզիրը, նախարարները, հանրապետութիւն պիտի
հռչակուէր, և նեղուցները բացուելով դաշնակիցները աղա-
սօրէն պիտի մտնէին Պոլիս:

— Լէյլա հանըմ, ըսի իրեն, կամ զգայախարութեան
զոհ մըն ես, կամ քանի մը խաբեբաներու և կամ անոնց,
որոնք քեզի հոս զրկեցին՝ որպէսզի հասկնան թէ հելլէն
գինուորական կցորդը բան մը գիտէ՞ այդ պատմութեանէն,
թէ ինք ալ մատ ունի՞ գործին մէջ: «Նաւուզ»ը օդը հա-
նել անկարելի է. ան կը մնայ շարունակ ուր որ է...

Յանկարծ ընդմիջեց զիս ըսելով.

— Հոն ուր որ է՝ կարելի է...

— Բայց չէ՞ վախնար որ, հարցուցի, այսպիսի խա-
ղէ մը վերջ ձերբակալութիւններ և ջարդեր կրնան տեղի
ունենալ:

— «Ինձմէ վերջ ջրհեղեղ», պատասխանեց, ես պիտի
փախիմ, և բոլոր միջոցները պիտի ունենամ, այս անիծ-
ուած վայրէն հեռու ապրելու համար:

— Ես, ըսի, վերջին անգամ ըլլալով կը յանձնարարեմ
ձեզ, լքել այս ոճրային ու անպատիւ ձեռնարկը: Չեմ ու-
զեր նոյնպէս, որ հազարաւոր յոյն և քրիստոնեայ անմեղ-
ներ սպաննուին: Հիմա կը խորհիմ նոյնիսկ, թէ ի՞նչպէս
պիտի կրնամ զսպել ինքզինքս և չմտնել ձեզ, անգամ մը
որ պատուոյ խօսք տուի:

— Հոգդ մի ըներ, պատասխանեց, կը յուսամ, որ
չատ ուշ պիտի մնաք բան մը ընելու համար: Այնպէս մը

պիտի պատահին դէպքերը, որ շուտով ամէն ինչ կարգի
պիտի մտնէ:

— Ուրեմն ինչո՞ւ կը ծրագրես անմիջապէս խոյս տալ
քանի այդպիսի հաւատք մը ունիս:

— Բայց, հազարէն մէկ հաւանականութեան համար:
Այս ալ խաղ մըն է: Օրինակ, եթէ դուք մատնէք զիս,
ամէնքն ալ կը կորսուին: Կրնայ մատնել մեզ նաեւ ուրիշ
մէկը: Իմ միակ վախս այս բանն է արդէն, որովհետեւ շատ
զաղտնիքներ ունինք: Բայց, փոքրիկ չիլը տեսաք, այնպէս
չէ՞: Էհ ուրեմն, կաթիլ մը որ տոնեմ անկէ, երկվայրկեան
մը վերջ Լէյլան գոյութիւն չ'ունենար այլեւս...

Ուրեմն դուք կը պնդէք, թէ բան մը չէ՞ք գի-
տեր:

— Լէյլա հանըմ, ըսի, զաղտնիքը պահելէ զատ ու-
րիշ բան մի սպասէք ինձմէ: Ինչ որ ըսիք ինձի, կրնաք
ենթադրել, թէ չէք ըսած: Միայն, պիտի խորհիմ այնպի-
սի ծրագրի մը պատրաստել որ անմեղ ժողովուրդը աղա-
տի: Այս բանը չեմ կրնար անտեսել: Այդ անմեղները, ու-
րոնց մահուան պատճառ պիտի դառնաք, կրնան ձեզ հա-
մար կարեւորութիւն չ'ունենալ, բայց ես, իմ կեանքէս
աւելի թանկագին կը նկատեմ զանոնք: Ես պիտի փրկեմ
այդ ժողովուրդը:

— Լա՛ւ, պատասխանեց, խորհեցէ՛ք, և վաղը կէսօրէ
վերջ, դեսպանատան թէյասեղանի ընթացքին կ'ըսէք ին-
ծի, բայց խորհեցէք նաեւ թէ ի՞նչ կ'արժէ Լէյլա մը:

Ասոնք ըսելով, սաքի ելաւ, բարեւեց իջիս ու մեկ-
նեցաւ:

Քառորդ ժամ վերջ դուրս ելայ զեսպանատունէն, կան-
չել տալու համար այն լրտեսը, որ «Նաւուզ»ը օդը հանելու
ծրագրերը հաղորդած էր ինձի:

Գացի կեցայ լրտեսին յաճախած խանութին առջև:
Սպասեցի հոն, մինչև որ խանութին տէրը զիս տեսնէ:
Յետոյ բաճկոնիս վերի գրպանի թաշկինակը հանելով տա-

փառիս գրպանը տարի զայն: Այս գործողութիւնը կը նշանակէր թէ, «կ'ուզեմ տեսնել...ը. թող գայ շուտով տեսնէ զիս»:

Անմիջապէս դեսպանատուն դարձայ. քիչ վերջը լրտեսը եկաւ. Վանականի աղտոտ լաթեր հագած էր, կեղծ մօրուք մըն ալ ունէր, այնպէս որ արգահատելի և միանգամայն ծիծաղելի կերպարանք մը ստացած էր: Բայց անիկա հպարտ էր այդ ծպտումին համար:

Գրասենեակէս ներս մտնելուն, ըսի իրեն թէ հայը կը մատնէ մեզ:

Ապշած երեւոյթ մը առնելով, ըսաւ.

— Անկարելի է:

— Ինչպէ՞ս կը պատահի որ, ըսի, ուրիշներ ալ միաժամանակ կ'աշխատին «Եւրոպայ»-ը օգը հանելու: Վստահաբար գիտեմ ասիկա: Պէտք է շուտով գտնես հայը և հասկընաս, թէ ի՞նչ կ'անցնի կը դառնայ: Իրիկունը պիտի ըսպասեմ քեզի, նպարավաճառի աշկերտի կերպարանքով եկուր, քիչ մըն ալ ուտելիք բերելով:

Շտապով մեկնեցաւ: Իրիկունը ճաշի նստած միջոցիս, սպասուհին ըսաւ, թէ մարդ մը ձուկ բերած է և զիս տեսնել կ'ուզէ:

Ներս հրաւիրեցի զայն և անիկա, քիչ մը հանգստանալէ վերջ յայտնեց, թէ հայը, երկու ամիս առաջ իր ծրարագիրը յայտնած էր ուրիշ խումբի մը, որ իրեն հետ Խաղըմ մըն ալ ունէր: Այդ մարդիկը, որոնք նախապէս օգնութիւն խոստացած էին իրեն, յետոյ լքած են զինքը: Ատկէ վերջ մեր մօտ եկած էր, մեզի աւելի յանդուգն ներկատելով:

Սպասուհին կանչելով 2 մէծիտ ուղեցի ու տուի լրտեսսիս, յանձնարարելով որ վաղայաջորդ առաւօտը դարձեալ դեսպանատուն հանդիպի:

Նախ կ'ուզէի տեսնել թէ Լէյլան ի՞նչ պիտի ըսէ:

Հայուն խօսքերէն, թէ նախապէս ուրիշներու ալ առջարկած էր, և Լէյլայի ըսածներէն, թէ շատ մը թուրքեր խառնուած էին գործին մէջ, եզրակացուցի որ խնդրը սուշացած էր, որովհետեւ երկար խորհրդակցութիւններ

որ անհարկուած էր: Եւ իրաւունք ունէր Լէյլան ըսելով, թէ յեղափոխութիւնը շուտով պիտի պայթէր:

Այս մտածումները ուրիշ խորհուրդի մը առաջնորդեցին զիս: Պէ՞տք էր որ հելլէն տարրն ալ խառնուէր գործին, ապահովելու համար չարժման յաջողութիւնը, թէ՛ լրքելով ձեռնարկը դաւադիրներուն, խորհէի միայն յոյն բռնակցութեան ապահովութեան համար:

Թուրքերու մտայնութեան շուրջ ունեցած փորձառութիւնս զիս այն եզրակացութեան բերաւ, թէ Ա.— Պէտք էր արգիլել խառնելէ հելլէն ժողովուրդը այս արկածախնդրութեան, ուրկէ ոչինչ ունէր շահելիք: Բ.— Պէտք էր Լէյլայի բարեկամներուն ձգել դաւին գործադրութիւնը: Գ.— Միայն մտածել թէ ի՞նչպէս ջարդէ պիտի փրկուին քրիստոնեաները:

Որոշում մը տալէ առաջ, սակայն, ուղեցի նախ լսել Լէյլան, որուն համար այլեւս վստահ էի, թէ թուրքերու լրտես չէր, և կրնայի վստահութիւն ունենալ իր վրայ:

* *

Կէսօրէ վերջ դեսպանատուն գացի թէյասեղանին համար: Մինչեւ ժամը 7 Լէյլան չտեսնուեցաւ, մինչդեռ խոստացած էր ժամը 5 և կէսին հոն գտնուիլ: Պատրաստուեցայ մեկնիլ, երբ տեսայ որ Լէյլան ներս կը մտնէ: Հետուէն նշան ըրաւ, որ սպասեմ իրեն:

Արդարեւ, քանի մը հոգիներ բարեւելէ վերջ, քովս եկաւ, և զիս անկիւն մը տանելով, «կարեւոր բաներ ունիմ ըսելիք», փափաց:

— Լսեցէ՛ք Լէյլա հանրմ, ըսի. ձեզի հետ անկեղծ ըլլալու համար պարտիմ խոստովանիլ, թէ տակաւին կատարածելի կը տեսնուիք ինձի, և ասոր համար պէտք է որ խոստովանիք ինձ ամէն բան: Նախ պէտք է ըսէք, թէ ո՞ւրկէ պիտի առնէք պայթուցիկ նիւթը, ո՞րքան քանակութիւնով ունիք անկէ, և որո՞ւն մօտ կը գտնուի անիկա:

Այս խօսքերուս վրայ, Լէյլա պատասխանեց.

— Քուղկունճուքի մէջ, 3-400 օխա պայթուցիկ կայ Գրիգոր անունով հայու մը մօտ:

Այս պատասխանէն վերջ, այլեւս պէտք չէր կասկածէի իր անկեղծութեան համար: Բայց ուրիշ հարցում մը ուղղեցի.

— Որո՞նք են այն մարդիկը, որ պայթուցիկ նիւթերը պիտի դետեղեն «Նալուզ»ի մէջ:

Պատասխանեց թէ Գրիգորը ուրիշ երկու հոգիի հետ կը գործէր: Հոս քիչ մը կեցաւ: Անտարակոյս կ'ուզէր յիշել մեղսակիցները, բայց յետոյ յարմար նկատեց չյայտնել զանոնք: Միայն ըսաւ, որ այդ երկուքը կը հաւաստէին թէ, դաւը հարիւրին 99 պիտի յաջողէր:

— Հիմա ուրեմն, շարունակեց ան, կրկի՞ն կասկածելի կը նկատէք զիս:

— Ե՛, ինչ ըսեմ, Լէյլա հանրմ, պատասխանեցի: Քանի որ չէք ուզեր յայտնել այդ երկուքին անունները...

— Ուրեմն գիտցէք որ այս երկուքը Պոլսէն չեն:

— Բայց աքցանո՞վ պէտք է հանեմ բերնէդ ամէն բառ: Քանի որ այսքան բաներ կը վստահիս ինձի, ինչո՞ւ կը վախնաս նաեւ այդ երկու անունները վստահելէ:

— Չեմ վախնար... բայց, բայց ինչո՞ւ կը պնդէք: Տեսէք, երկու մարդիկ են, որ ուզած ատեններն և ուզած չափովն կրնան «Նալուզ»ը մտնել ելլել:

— Արդեօք այսինչնե՞րն են, ըսի, անունները տալով:

— Կը տեսնէ՞ք, ուրեմն, թէ ամէն բանի ծանօթ էք:

— Կ'երդնում ձեզ, թէ բան մը չեմ գիտեր, բայց ձեր ըսածներէն կրնամ այդպէս եզրակացնել: Ուրեմն այդպէս, հէ՞:

Չոր «այո»յով մը պատասխանեց: Յետոյ ես մեկնեցայ, ժամադրութիւն տալէ վերջ: Վաղայաջորդ օրը պիտի գտնուէինք տիկ. Մի թէյասեղանին:

Երկու օր վերջ տիկ. Մին տունն էինք: Այս անգար ճշտապահ ըլլալով, հինգուկէսին եկաւ: Բաւական մը խօսակցեցանք, իր արտայայտութիւններու ընթացքին աչքերը կը փայլէին, մանաւանդ երբ կ'ըսէր, թէ Ա. կամ Բ. պէյը անձամբ կ'ուզէր կախաղան առաջնորդել...

Այն ատեն ես կը հեղնէի զինքը: Կ'ըսէի, որ պէտք

էր զուսպ ըլլար իր արտայայտութիւններուն մէջ, քանի ձեռնարկած էր այդպիսի ծանր գործի մը: Իբր օրինակ ցոյց կու տայի հայը, որ իր կեանքը զոհել մտադրած ըլլալով հանդերձ, խաղաղ ու հանդարտ երեւոյթ մը ունէր. քիչ կը խօսէր, և միայն իր շրթներուն հազուադէպ շարժումներէն — երբ վճռական խօսք մը կ'արտասանէր — կրնայիր գուշակել, թէ ինչպիսի՞ պայքար մը կը մղուէր իր հոգւոյն խորը, մարդու և գաղանային զգացումներուն միջև:

— Հայը, պատասխանեց Լէյլա, ոչ առաջին անգամ է որ կը խառնուի այսպիսի գործերու մէջ, ոչ ալ անձնական վիշտ կրած է: Ես ալ պիտի ուզէի ձեր ըսածին պէս երեւիլ, բայց չեմ կրնար: Ո՛չ, չեմ կրնար:

*
* *

Լէյլայի հետ խօսակցութիւնս ընդմիջուեցաւ, սպասուորը յայտնեց թէ դեսպանատան բարապանը զիս տեսնել կ'ուզէր: Ներողութիւն խնդրեցի Լէյլայէն, և գացի բաւապանիս մօտ: Այս վերջինը նամակ մը տուաւ, ըսելով որ զայն կարդալէս վերջ պէտք էր դեսպանատուն երթայի, ուր մարդը ինձի կը սպասէր:

Նամակը կ'իմացնէր ինձի, թէ Գրիգոր սպաննուած էր թուրք օստիկաններու հետ ունեցած բախումի մը ընթացքին:

Շուտով սրահ վերադարձայ, լուրը Լէյլային յայտնելու համար: Անմիջապէս ինձի կողքեցաւ, վար չիյնալու համար: Եւ որպէսզի ուրիշներուն ալ յայտնի չընէ իր անձնութիւնը, թեւս բռնելով դուրս առաջնորդեց զիս: Հոն ըսկաւ արտասուել ու խօսիլ այնպիսի ձեւով մը, որ կարծես կը խեղդուէր: Վախցայ, և 2 գաւաթ քօնեաք բերել տուի: Դիչ վերջ ինքզինքը գտաւ, ըսի թէ Գրիգորը մեռնելէն վերջն ալ ես դաւը զուլիս հանելու միջոցներ ունէի: Գիտէի նաեւ ուժանակներուն թաքստոցը:

Այս խօսքերս քիչ մը հանգստացուցին զինք: Որոշեցի երեք օր վերջ պրիճի փարթիի մը հրաւիրել զայն, և այն ատեն յայտնել թէ, հայուն սպանութենէն վերջ կարելի՞ էր բան մը ընել: Այսպէսով բաժնուեցայ իրմէ:

* *

Ուղղակի դեպքանատուն գացի, ուր կը սպասէր ինծի տարբեր ականջներով լրտեսս: Խեղճուկ հագուստներ ունէր և վիրակապ մը, որ մեծ մասով այտերը կը ծածկէր: Հիւանդապահուհիի հագուստներով կին մը ունէր հետը: Վերջէն ըսաւ, որ իր քոյրն էր ան:

Երկուքն ալ գրասենեակս մտցնելէ վերջ, դուռը գոցեցի եւ սկսայ պոռալ, կանչել:

— Աս ի՞նչ խայտառակութիւն է: Բոլոր աղքատները, կաղերը, կուզերը միշտ իմ վրա՞ս պիտի գան:

Դուռը, Օսմանին հետ կը գտնուէին երկու յոյներ ալ, որոնք կասկածելի երեւցան ինծի. (դժբախտաբար, Պոլսոյ յոյներուն մէջ կը գտնուէին քանի մը վատեր, որոնք թուրք ոստիկանութեան հաշտոյն լրտեսութիւն կը կատարէին):

Յետոյ լրտեսս գրասենեակին մէկ կողմը թողուց իր քոյրը և քովս գալով, արագօրէն փսփսաց, թէ հայը սպաննուած էր, և վախ կար, որ միւս երկուքն ալ ձերբակալուէին:

Յանձնարարեցի, որ հսկողութիւն կատարեն և յետոյ ինծի ղրկեն քիւրտ ցեղապետը, որուն վրայ բացարձակ վստահութիւն ունէի: Պէտք էր իմանային, նոյնպէս թէ հայուն Գուզկունճուքի բնակարանին մէջ քննութիւն կատարուած էր:

Այս խօսքերէն վերջ, մեկնեցան:

Գիշ վերջ հասաւ Լէյլան, որ հեւիհե բացատրեց, թէ ոստիկանութիւնը տակն ու վրայ ըրած էր հայուն տունը, բայց չէր կրցած ուժանակը գտնել: Այս բոլորը իմացած էր դաւադրութեան մասնակից փաշայէն:

Լէյլայի մեկնումէն վերջ, կը խորհէի վերջին դէպքերու վրայ: Կ'անդրադառնայի թէ ինչպէս «Նավուզ»ը օդը հանելու ծրագրէն հասած էի մինչեւ այն դաւադրութեան, որուն խառնուած էին պէյեր ու փաշաներ ու զեռ չէի գիտեր թէ որոնց հետ գործ պիտի ունենայի:

Այն ատեն խորհեցայ թէ այնպիսի ձեւով մը պէտք էր կարգադրէի գործը, որ խնդիրը հեռանար անախորժ դար-

ձուած ցանկեր ստանալէ: Չէի ուզեր կորսնցնել Լէյլան ալ, որ կրնար ծգտակար ըլլալ ինծի, բայց կրնար նաեւ վտանգել զիս՝ իմ շարունակական այցելութիւններով: Երկար խորհելէ վերջ, հետեւալ որոշումները տուի:

Լէյլան պիտի ծանօթացնէի անգլիացի լրտեսի մը, որ կրնար նիւթապէս ալ ծգտակար ըլլալ անոր: Լէյլայի միջոցով պիտի համոզէի միւս լրտեսները, որ դաւը գլուխ հանուէր, Յունաստան թուրքիոյ դէմ պատերազմ յայտարարելէ վերջ, երբ հելլէն ներկայացուցչութիւնը հեռացած պիտի ըլլար Պոլսէն, Գիւրտ ցեղապետն ալ մտցնէի դաւադրութեան մէջ, որպէսզի ձեռքիս տակ երեք լրտեսներ ունենայի: — Անգլիացին, Լէյլան և քիւրտը:

Յետոյ պէտք էր ուժանակները հայուն տունէն փոխադրել երկու վստահելի նաւերու միջոցով, որոնք «Նավուզ»ին շուրջ դեգերելով, յարմար առիթով մը պիտի նետէին զանոնք մարտանաւին մէջ:

Գիշ վերջ ձաշս աւարտելով, դացի ծխավաճառին, և պատուիրեցի որ քիւրտ ցեղապետը ինծի ղրկեն:

Երեկոյին, տանս մէջ, մինչեւ ուշ գիշեր անոր սպասեցի: Կէս գիշերուան մօտ այր և կին մը եկան: Հայ դուռնապանը ըսաւ, որ Գրիգորին քոյրը և ուրիշ հայ մը եկած զիս տեսնել կ'ուզէին: Մերժեցի զանոնք ընդունիլ, ըսելով որ կրնային յաջորդ օրը դեռապանստունէն անցնիլ ու տեսնել զիս: Բայց դռնապանը պնդեց, յայտնելով որ երկուքն ալ կը պատկանէին «Դաշնակցութիւն» կոչուած կազմակերպութեան: Այն ատեն հրամայեցի որ ներս անցնին:

Գիշ վերջը երեւցան երկուքն ալ: Դռնապանը հասկցուց թէ կինը Գրիգորին քոյրն էր: Իրեն ընկերացողը դուրսը սրահին մէջ մնաց, իսկ ինք առանձին մտաւ դռնապանեակէս ներս: Ցաւակցութիւններս սկսայ յայտնել իրեն եղբորը մահուան համար, բայց անիկա ընդմիջեց ըսելով, թէ Գրիգորը մեռած էր հերոսի նման, և իր մահը ճակատագրական էր, «Աստուծոյ հրաման» — ինչպէս կ'ըսեն արեւելքի ժողովուրդները:

Խորունկ հառաչանք մը արձակելէ վերջ, իր ծոցէն հանեց երկաթի մը, զոր Գրիգոր դրած էր: Երկաթը կ'ը-

սէր. — «Եթէ պատահի որ սպաննուիմ, նոյն վստահութիւնը ունենաւ քրոջս հանդէպ. անիկա գիտէ ամէն բան, և պիտի օգնէ քեզի: Յանդուգն և վճռական է, նոյնիսկ ինձմէ աւելի»:

Յուզուեցայ այդ տղերքը կարգալով, «խեղճ Գրիգոր», ըսի:

Այն ատեն, քոյրը սկսաւ պատմել իրենց ամբողջ կեանքը: Հարուստ էին, երբ թուրքերը սպաննեցին իրենց ծնողքը և թալլեցին իրենց հարստութիւնը: Գրիգոր այդ միջոցին մեքենավաճառութիւն կ'ուսանէր Գերմանիոյ մէջ, երբ իմացաւ տխուր անցուղարձերը: Երկու տարի, խեղճ վիճակի մէջ, իր ընկերներուն օգնութեամբ շարունակեց ուսումը: Այդ միջոցին յարեցաւ համայնավարական գաղափարներու: Պոլիս վերադարձին մէկ մտածում միայն ունէր — սպաննուած իր անմեղ ծնողքին վրէժը լուծել:

— Եւ հիմա, որ բացատրեցի ձեզի ամէն բան, պարո՛ն զինուորական կցորդ, շարունակեց անիկա, հրամայեցէ՛ք ինձի, և պիտի կատարեմ ինչ որ ուզէք: Կրնաք վստահ ըլլալ, որ պիտի կատարեմ ամէն բան, կատարեալ գաղտնապահութեամբ: Հարկ եղած պարագային պատրաստ եմ անտրտունջ ենթարկուելու ամէն տեսակ չարչարանքներուն և նոյնիսկ մահուան:

Իր ձայնը հանդարտ էր և վճռական: Սև աչքերը չունէին Լէյլայի ակնարկին խստութիւնը, երբ վրէժխնդրութեան մասին կը խօսէր, այլ՝ քրիստոնեայ մարտիրոսուհիներու նայուածքին քաղցրութիւնը, որ գաղափարի և հաւատքի համար զոհուելու պատրաստակամութիւնը կը յայտնէ:

Այդ վայրկեանին կարծես ըռնակալ սուլթանի մը՝ եաթաղանի սարսափին տակ ապրող սրբուհի մը առջև կը գտնուէի:

— Զեր ըսածները շատ կը յուզեն զիս, օրիո՛րդ, պատասխանեցի: Կը հիշանամ ձեր հոգեկան կորուիին վրայ, բայց դժբախտաբար չեմ կրնար խառնուիլ այնպիսի գործի մը, որ իր խոր անդրադարձումը պիտի ունենայ զանգուածի կեանքին վրայ:

Նոյնը կը խորհէի ըսել նաև ձեր եղբօրը, որովհետեւ կը վախճամ որ շատերու արիւնը պիտի մանենք: Կ'երաշխաւորեմ ձեզ, սակայն, որ գաղտնիքը պիտի պահեմ: Եւ եթէ ոեւէ ժամանակ խորհուրդի կամ պաշտպանութեան պէտք ունենաք, մեծ հաճոյքով պիտի օժանդակեմ ձեզի: Կը ցաւիմ, որ արժանի էք լաւագոյն բախտի մը, բայց պատեհաբար ձեզի բերած է այս եղբրական դիրքին: Հայրենիքս չուտով պատերազմի պիտի մտնէ, թերեւս վաղը: Հաւանաբար զիրար չտեսնենք այլեւս, բայց վստահ կրնաք ըլլալ թէ լաւագոյն յիշատակը պիտի պահեմ ձեզմէ:

Եթէ պատերազմը օր մը անկախութիւն չնորհէ Հայաստանին, դուք և Գրիգորը իր մեծագոյն ազատարարներէն պիտի ըլլաք:

Ոտքի ելաւ, և առանց բան մը ըսելու, ձեռքս սեղմելով չնորհակալութիւն յայտնեց և մեկնեցաւ:

Պատերազմէն վերջ իմացայ, որ խեղճ Թագուհին ըստպաննուած էր Իզմիրի աղէտի միջոցին:

* * *

Քանի մը ժամ վերջ, քիւրտ ցեղապետը հասաւ Ըսի իրեն, թէ անհրաժեշտ էր երկու հաւատարիմ քիւրտեր բռնակեցնել Գրիգորին տան մէջ, որպէսզի կարելի ըլլայ անոնց միջոցաւ ուժանակները փոխադրել:

Սոստացաւ որ յաջորդ իրիկուն իսկ երկու հոգի պիտի հաստատէր հոն, որոնք որոշ նշանի մը վրայ, մեր տըրամադրութեան տակ պիտի ըլլային:

Յետոյ երկուօրով մը իմացուցի Լէյլային, թէ թուրք ոստիկանութիւնը կը հետապնդէր զինքը, և այլեւս պէտք չէր որ դեսպանատուն գար զիս տեսնելու համար: Յանձնարարեցի նաև, որ երեկոյեան Պոն Մարչէի անուշահոտութիւններու բաժինը դանուի, սեղանի մը վրայ բաց ձգէ իր պայուսակը, և երբ հասկնայ, թէ մէկը երկուօր մը ձգեց մէջը, անմիջապէս գոցէ զայն և թուալէթի բաժինը երթալով կարգայ և հետեւի տրուած ուղղութեան:

Բայց, որովհետեւ գիտէի Լէյլայի խորամանկութիւնը, թուրքերէն լեզուով սպառնական նամակ մըն ալ գրեցի իր հասցէին:

Առաւօտուն, դեպքանատուն երթալէ առաջ, Ղալաթիա անցայ, և անգլիացի լրտեսը տեսնելով ըսի իրեն, թէ «Նա-վուզ» պէտք է օդը հասնել միայն այն ատեն, երբ նեղուց-ները բացուին և անգլիական առաջին մարտանաւը Մար-մարայի ջուրերը անցնի։ Այսպէսով քրիստոնեայ բնակչու-թիւնը կը փրկէինք հաւանական ջարդէ մը։ Յետոյ, իրեն ըսի, թէ Լէյլան պիտի գար զինքը տեսնելու։ Յոյց աը-ւի նաեւ այն նշանը, որուն միջոցով պիտի ճանչնար Լէյ-լան, որ պիտի գտնուէր ճիշտ ժամը 12ին Պոն Մարշէի մէջ։

Դեպքանատուն երթալուս, Հաքքը պէյ հեռաձայնով հարցուց թէ ե՞րբ պիտի կրնայինք ձկնորսութեան երթալ իր հետը։ Խորհեցայ որ ասիկա, նոյն իսկ ոստիկանութեան քթին տակ ուժանակները փոխադրելու լուսադոյն առիթը պի-տի ըլլար։ Հեռաձայնով պատասխանեցի, թէ ձկնորսներուն հետ խորհրդակցելէ վերջ իմաց պիտի տայի իրեն։

Այս ըսելով, դուրս ելայ ուղղուելով դէպի մեծ փո-ղոցի խանութը, ուր սովորական կարգախօսը գործածելով լուր տուի տարբեր ականջներով լրտեսին, որ գայ և զիս փոխէ չուտով։ Յետոյ դեպքանատուն վերադառնալով սպա-սեցի իրեն։

Իսկապէս կէսօրուան ժամանակներուն եկաւ։ Վայելուչ ճաղուած էր, մոնոքը և կաղապարուած ֆէսմը դրած։ Գը-ռասենեակս մտցնելէ վերջ հասկցուցի իրեն, որ պէտք էր ուժանակները փոխադրէինք, և նաւավարներուն հետ խոր-րդակցելէ վերջ, չուտով ձկնորսութեան երթայինք Հաք-քը պէյին հետ։ Ըսի նաեւ, որ չորս օրուրնէ առաջ պէտք էր որ գործը պատրաստուէր։ Ձկնորսութեան ելլելէ առաջ եր վստահելի նաւավարները պիտի երթային հայուն տու-ը, ուր երկու քիւրտներուն օգնութեամբ կարելի պիտի ըլ-ար ուժանակները վերցնել։ Կարգ մը ուրիշ մանրամասնու-թիւններ ալ յայտնեցի իրեն, պատուիրելով որ իր պատաս-խանը շիշի մը մէջ գրուած երկտողով մը յանձնէր Մին եղարանը, ըսելով որ իմ ուղած դեղս էր ան։ Քիչ վերջ, որ դեղարանէն պիտի առնէի շիշը, պատասխանով մէկտեղ, յնպէս որ դեղագործը «Դեղ»ը քննելու առիթ պիտի չու-ենար։

Կէսօրէ վերջ ժամը 1ին, քարտուղարիս հետ դուրս ե-լայ դեպքանատունէն։ Հազիւ քանի մը քայլ առած էի, երբ քիւրտ ցեղապետը քովէս անցնելով «Թօքաթլեան եկէք» մրմնջեց։ Անիկա կը յառաջանար, մենք ալ հետեւեցանք ի-րեն։ Թօքաթլեան մտաւ, մենք ալ նոյնը ըրինք ու դա-ցինք կեցանք իր մօտը։ Դէմքը ծածկեց թերթով մը և ցած ձայնով մը ինծի տեղեկացուց, որ քիւրտերը հաստատ-ուած էին Գրիգորին տունը, իսկ Լէյլան կ'ուզէր անպատ-ճառ տեսնել զիս, և ժամը 5.30ի միջոցները իր մօրը հետ այցելութեան պիտի գար ինծի։

Գարեջուր մը խմելէ վերջ, տուն վերադարձայ, կը մը-տածէի, թէ ինչո՞ւ Լէյլան տեսնել կ'ուզէր զիս, մինչ ես կը ջանայի ինձմէ հեռացնել զայն։ Հասկցայ որ անպայման կարեւոր բան մը պատահած էր։

Ժամը ճիշտ 5.30ին իր մօրը հետեկաւ։ Մայրը կնոջս հետ մնաց սրահին մէջ, իսկ մենք երկուքս գրասենեակս մտանք։

Անմիջապէս հաղորդեց թէ Հաքքը պէյը կը լրտեսէր զիս, և թէ առաջին ձկնորսութիւնը քիչ մը խորհրդաւոր թուած էր իրեն։ Յայտնեց նաեւ, որ Հաքքըի հետեւորդնե-րէն մէկը դաւադիր փաշայի մը զաւակը ըլլալով, կը մաս-նակցէր դաւադրութեան, և ամէն վայրկեան պատրաստ էր իր հրամաններուն ենթարկուիլ։

Պատասխանեցի, թէ այլեւս չէի ուզեր ոեւէ բան լը-սել դաւադրութեան շուրջ։ Ինք կրնար օգտակար ըլլալ անգլիացի լրտեսին, որուն ներկայացուցած էի զինքը։

Այս խօսակցութենէն վերջ, սրահը անցանք ու նըս-տանք։ Ժամը 7ի ատենները անգլիացի լրտեսը անակնկալ կերպով այցելեց մեզի, իր կնոջ հետ։ Լէյլան ներկայա-ցուցի իրեն։ Սակայն ան անկիւն մը տանելով զիս, յայտ-նեց, որ չէր կրնար ինք ուղղակի Լէյլայի հետ հանդիպում ունենալ։ Իր մարդոցմէն մէկը պիտի տեսնուէր անոր հետ, զերմանական դեպքանատան քանի մը օր վերջ տալիք ե-րեկոյթի մը միջոցին։

Ես դարձեալ պնդեցի, թէ Տաքաանիւր բացուելէ վերջ միայն պէտք էր «Նավուզ»ը օդը հասնել։

Առաւօտուն, դեպքանատուն երթալէ առաջ, Ղալաթիա անցայ, և անգլիացի լրտեսը տեսնելով ըսի իրեն, թէ «Ես վուզ» պէտք է օդը հանել միայն այն ատեն, երբ նեղուցները բացուին և անգլիական առաջին մարտահաւը Մարմարայի ջուրերը անցնի։ Այսպէսով քրիստոնեայ բնակչութիւնը կը փրկէինք հաւանական ջարդէ մը։ Յետոյ, իրեն ըսի, թէ Լէյլան պիտի գար զինքը տեսնելու։ Յոյց տուի նաեւ այն նշանը, որուն միջոցով պիտի ճանչնար Լէյլան, որ պիտի գտնուէր ճիշտ ժամը 12ին Պոն Մարշէի մէջ։

Դեպքանատուն երթալուս, Հաքքը պէյ հեռաձայնով հարցուց թէ ե՞րբ պիտի կրնայինք ձկնորսութեան երթալ իր հետը։ Խորհեցայ որ ասիկա, նոյն իսկ ոստիկանութեան քթին տակ ուժանակները փոխադրելու լաւագոյն առիթը պիտի ըլլար։ Հեռաձայնով պատասխանեցի, թէ ձկնորսներուն հետ խորհրդակցելէ վերջ իմաց պիտի տայի իրեն։

Այս ըսելով, դուրս ելայ ուղղուելով դէպի մեծ փողոցի խանութը, ուր սովորական կարգախօսը գործածելով լուր տուի տարբեր ականջներով լրտեսին, որ գայ և զիս գտնէ չուտով։ Յետոյ դեպքանատուն վերադառնալով սպասեցի իրեն։

Իսկապէս կէսօրուան ժամանակներուն եկաւ։ Վայելուչ հագուած էր, մոնոքը և կաղապարուած ֆէսը դրած։ Գլորասնեակս մտցնելէ վերջ հասկցուցի իրեն, որ պէտք էր ուժանակները փոխադրէինք, և նաւավարներուն հետ խորհրդակցելէ վերջ, չուտով ձկնորսութեան երթայինք Հաքքը պէյին հետ։ Ըսի նաեւ, որ չորս օրուքնէ առաջ պէտք չէր որ գործը պատրաստուէր։ Ձկնորսութեան ելլելէ առաջ մեր վստահելի նաւավարները պիտի երթային հայուն տունը, ուր երկու քիւրտներուն օգնութեամբ կարելի պիտի ըլլար ուժանակները վերցնել։ Կարգ մը ուրիշ մանրամասնութիւններ ալ յայտնեցի իրեն, պատուիրելով որ իր պատասխանը չիշի մը մէջ դրուած երկտողով մը յանձնէր Միս դեղարանը, ըսելով որ իմ ուղած դեղս էր ան։ Դիչ վերջ, ես դեղարանէն պիտի առնէի չիշը, պատասխանով մէկտեղ, այնպէս որ դեղագործը «դեղ»ը քննելու առիթ պիտի չուենար։

Կէսօրէ վերջ ժամը 1ին, քարտուղարիս հետ դուրս ելայ դեպքանատունէն։ Հաղիւ քանի մը քայլ առած էի, երբ քիւրտ ցեղապետը քովէս անցնելով «Թօքաթեան եկէք» մրմնջեց։ Անիկա կը յառաջանար, մենք ալ հետեւեցանք իրեն։ Թօքաթեան մտաւ, մենք ալ նոյնը ըրինք ու գացինք կեցանք իր մօտը։ Դէմքը ծածկեց թերթով մը և ցած ձայնով մը ինծի տեղեկացուց, որ քիւրտերը հաստատուած էին Գրիգորին տունը, իսկ Լէյլան կ'ուզէր անպատճառ տեսնել զիս, և ժամը 5.30ի միջոցները իր մօրը հետ այցելութեան պիտի գար ինծի։

Գարեջուր մը խմելէ վերջ, տուն վերադարձայ, կը մըտածէի, թէ ինչո՞ւ Լէյլան տեսնել կ'ուզէր զիս, մինչ ես կը ջանայի ինձմէ հեռացնել զայն։ Հասկցայ որ անպայման կարեւոր բան մը պատահած էր։

Ժամը ճիշտ 5.30ին իր մօրը հետ եկաւ։ Մայրը կնոջ հետ մնաց սրահին մէջ, իսկ մենք երկուքս գրասենեակս մտանք։

Անմիջապէս հաղորդեց թէ Հաքքը պէյը կը լրտեսէր զիս, և թէ առաջին ձկնորսութիւնը քիչ մը խորհրդաւոր թուած էր իրեն։ Յայտնեց նաեւ, որ Հաքքը ի հետեւորդներէն մէկը դաւադիր փաշայի մը զաւակը ըլլալով, կը մասնակցէր դաւադրութեան, և ամէն վայրկեան պատրաստ էր իր հրամաններուն ենթարկուիլ։

Պատասխանեցի, թէ այլեւս չէի ուզեր ոեւէ բան ըսել դաւադրութեան չուրջ։ Ինք կրնար օգտակար ըլլալ անգլիացի լրտեսին, որուն ներկայացուցած էի զինքը։

Այս խօսակցութենէն վերջ, սրտիւ անցանք ու նըստանք։ Ժամը 7ի ատենները անգլիացի լրտեսը անակնկալ կերպով այցելեց մեզի, իր կնոջ հետ։ Լէյլան ներկայացուցի իրեն։ Սակայն ան անկիւն մը տանելով զիս, յայտնեց, որ չէր կրնար ինք ուղղակի Լէյլայի հետ հանդիպում ունենալ, իր մարդոցմէն մէկը պիտի տեսնուէր անոր հետ, գերմանական դեպքանատան քանի մը օր վերջ տալիք երկոյթի մը միջոցին։

Ես դարձեալ պնդեցի, թէ Տաքտանիլը բացուելէ վերջ միայն պէտք էր «Ես վուզ»ը օդը հանել։

Յաջորդ առաւօտ, ժամը 10ին, ատենները, դեղարանին առջեւը կը գտնուէի, երբ լրտեսը շիշը բերաւ: Իրմէ քիչ վերջը, ես ալ դեղարան մտայ և շիշը վերցուցի: Մէջի երկուողին վրայ գրուած էր, որ երեք օր վերջ, չաբաթ օրը, ձկնորսութեան պատրաստութիւնները լրացած պիտի ըլլային: Երկու նաւակներն ալ, մէկը ուժանակներուն և միւսը՝ ուռկաններուն համար, մեր տրամադրութեան տակ կը գտնուէին:

Երկուողը կարգալուս, անմիջապէս հեռաձայնեցի Հաքքը պէյի, թէ, Շաբաթ օր, կէսօրէ վերջ ժամը 6.30ի ատենները, պատրաստ պէտք էր ըլլայինք ձկնորսութեան երթալու համար:

Պատասխանեց, թէ իր երկու հետեւորդներն ալ միասին պիտի առնէր, և գուցէ ուրիշներ ալ: Ես խորհուրդ տուի որ միայն իր երկու մարդիկը առնէ հետը:

Այսպէսով, կը խորհէի հետեւորդներէն մէկը Քուզ-կունձուք ձգել, և յետոյ, դաւադիր փաշային զաւակը եղող խարտեաշ հետեւորդին հետ մնալով, Հաքքըն ունենալ ո'չ թէ իբր հսկիչ ինձի, այլ իմ գործս դիւրացնող:

Եթէ այս տողերս պատահամբ Հաքքը պէյի ձեռքը անցնին, պիտի հասկնայ, թէ այդ օրուան պատմական ձրկնորսութեան ընթացքին մեր ուռկաններուն մէջ բռնուած ձուկերէն ամէնէն մեծը ինքն էր...

Կէսօրէ վերջ գացի անգլիացի լրտեսը գտնելու: Ըսի իրեն, թէ ձկնորսութիւնը պատրաստ էր և Լէյլայի միջոցով պէտք էր իմաց տրուի խարտեաշ հետեւորդին, որ Շաբաթ օրը ընկերանայ Հաքքը պէյին, և ջանայ Քուզկուն-ձուք մնալ անոր հետ, երբ մենք ուրիշ նաւակով մը պիտի հեռանայինք:

Անգլիացի լրտեսը, իր ծառայութեան փոխարէն, ինձ մէ խնդրեց կարող լրտեսներէս մէկը, զայն Մալկարա Ղըր-կելու համար, ուր այդ միջոցին թրքական բանակի մեծ կեդրոնացումներ կը կատարուէին:

Իրեն ներկայացուցի ծանօթ բժիշկ մը, որ կը ծառայէր թրքական բանակին մէջ: Բժիշկը մօտս հրաւիրելով, պատ-

ուիրեցի իրեն Մալկարա երթալ և հետեւիլ բանակի շարժումներուն: Յանձնարարեցի նաև որ ոչ նամակ գրէ անգլիացի լրտեսին, ոչ ալ արձանագրութիւն պահէ իր մօտ, այլ մտքին մէջ պահէ տեսածները, վերջը անգլիացիին բացատրելու համար զանոնք:

Բայց կարծէք ճիշտ հակառակը ըսած ըլլայի: Մալկարա հասնելէն քիչ վերջ տետրակին մէջ բաներ մը արձանագրել կը փորձէ: Կը բռնուի, և սրովհետեւ չէր կրցած բացատրել իր գրութիւնը, հրացանագարկ կ'ընէին զայն:

Այս մարդը, լրտեսներու մէջ ամէնէն ապուշը եղած էր: Ուրիշ մըն ալ թէեւ օձիքը ձեռք տուաւ, բայց անիկա բռնուողին տարբեր պայմաններու տակ բռնուեցաւ և ձեռով մը պրծաւ: Յետոյ ֆրանսացիները օգտագործեցին, Լիւլէ Պուրկազ ղրկելով զայն: Հոն ձերբակալուելով գնդակարուեցաւ:

Շաբաթ օր, ժամը ճիշտ 6.30ին, Առնաւուտ Քէօյի կամրջակին վրայ կը գտնուէի: Մինչև ժամը 7ը սպասեցի, որ Հաքքը պէյը գայ: Շատ չնեղուեցայ, որովհետեւ գիտէի թէ Թուրքիոյ մէջ անձտապահութիւնը սովորութիւն մըն էր: Դարձեալ լաւ, որ Հաքքը պէյը կէս ժամ միայն ուշացաւ: Անգամ մը, ֆրանսական դեսպանատան ղինուորական կցորդին տուած պաշտօնական ճաշին հրաւիրուելով, Պոլսոյ ղինուորական կառավարիչը, Ձէքի փաշա, ժամը 9.30ին կը հասնէր փոխանակ Ցին, ինչպէս որոշուած էր:

Անշուշտ թէ Հաքքը պէյ չուշացաւ իր պատճառաւորութիւնները ներկայացնելու: Բարեբախտաբար իր հետ առած էր միայն խարտեաշ հետեւորդը, որ զարմանքի մատնուեցաւ, երբ ծանօթ նշանը տուի իրեն: Ձէք կարծեր որ հելլէն զին. կցորդը այս գործին մէջ խառնուած ըլլար: Պահ մը վարանեցաւ պատասխանելու նշանիս, այնպէս որ պարտաւորուեցայ կրկնել զայն, հակառակ որ կը խօսէի Հաքքը պէյին հետ: Այն ատեն հասկցուց թէ պատրաստ էր հրամաններուս ենթարկուելու:

Հաքքը պէյին ըսի, որ ուռկանները պէտք էր նե-

տէինք Բուզկունճուքի բացերը: Ես նաւակի մը մէջ նըս-
տայ անոր և երկու ձկնորսներուն հետ: Միւս նաւակին
մէջ նստան ձկնորս մը, լրտեսս և խարտեաշ հետեւորդը: Այս
լերջինը նշան ըրաւ լրտեսիս, և երկուքն ալ չուտով ճանչ-
ցան իրար:

Բուզկունճուք հասնելունս Հաքքը պէյ հարցուց, թէ
նչո՞ւ համար այս հեռաւոր գիւղը ընտրած էի ձկնորսու-
թեան համար: Անմիջապէս կռահեցի թէ ի՞նչ ծածկուած էր
արցումին տակ: Արդէն կը սպասէի անոր, այնպէս որ, ա-
նց չփոթելու յայտնեցի, թէ այս կողմերը աւելի առատ
քաղցր գտնուելուն համար կը նախընտրէի ուրիշ տեղերէն:
Ձկնորսներն ալ նախապէս համաձայնած ըլլալով ինծի հետ,
այդ բանը հաստատեցին: Հաքքը պէյ գո՛հ մնաց այս պա-
տասխանէն, բայց աւելի հաճոյք զգաց երբ ըսի իրեն, թէ
ուրիշ լաւագոյն տեղ մը գտնելու պարագային պատրաստ
եմ ի հոն երթալ: Այս պատասխանիս վրայ, «սատանայ ես»,
սաւ ինծի:

Ես նախ չհասկնալ ձեւացուցի, բայց քիչ վերջ, ուրիշ
օտակցութեան մը մէջ ըսի, որ «դուն ալ Բեհեզեբուղ ես,
այնպէս որ երկու սատանաներս անկասկած չատ որս պիտի
ունենք...»:

Սոսկելով, կատակելով, Բուզկունճուք հասանք, ուր
գիւղ մարդիկ կը սպասէին մեզ 6 ուռկաններ բռնած ձեռ-
քերին: Նախապէս իրենց տուած հրահանգիս համաձայն,
ոմնք երկու հստը իրար խառնած էին, այնպէս որ հոն
սնելնուս, սկսան թրքերէն և յունարէն հայհոյութիւն-
քով իրար րանցում մը յառաջ բերել:

Հաքքը պէյ միջամտեց կռուին. ես ալ անոնց մօտ
թափուլով բողոքեցի ըսելով, որ անկարող էին կրկու ուռ-
կան պատրաստել: Յետոյ, նախապէս որոշուածին համա-
յն, ձկնորսները առաջարկեցին որ 4 ուռկանները առ-
նենք և ծովը բացուինք:

Հաքքը պէյին հարցնելով, ան ալ համամիտ գտնուե-
լ, և մենք ուռկանները առնելով պատրաստուեցանք մեկ-
տեղ: Ձկնորսները խոստացան, որ մնացած ուռկանները կա-
նաւորելով, մեզի բերեն զանոնք:

Նախ ես մօտայ նաւակը, ինծի հետեւեցաւ Հաքքը պէ-
յը և յետոյ խարտեաշ հետեւորդը: Այդ միջոցին, սակայն,
ձկնորսները առաջարկեցին որ դռնապանը հոն մնայ և օգնէ
իրենց: Հաքքը պէյ ընդունեց առաջարկը, և հետեւորդը
մնաց Բուզկունճուք, միւս նաւակով գալու համար: Այսպէս
գործը կարգին էր:

Վերջէն ինծի պատմեցին, թէ մեր մեկնումէն վերջ,
մարդիկը գացած են Գրիգորին բնակարանը: Քիւրաբեր մեծ
աւրախութիւնով ընդունած էին զիրենք, ու անմիջապէս
գործի լծուած՝ ուժանակները դուրս հանելու համար: Սար-
տեաշ հետեւորդը դրան առջև կը սպասէր, ուսէ անակնկա-
լի առջև պատրաստ գտնուելու համար:

Բարեբախտաբար, առանց ուսէ դէպքի, կէս ժամուան
ընթացքին բոլոր ուժանակները ու պարոյգը տակառներու
մէջ ծովեզերքը փոխադրած էին:

Հոն տակառները չուանի մը կապելով, ծովը նետա-
կէին զանոնք, բայց չուանին ծայրը կապուած էր նաւակի
մը:

Այս բանը չէր նշմարած դռնապանը:

Այս գործերը աւարտելէ վերջ, մեր մօտ վերադարձան
և ուռկանները ծովը նետեցին: Իսկ մենք ցամաք ելանք
և փոքր ճաշարան մ երթալով ուտելիք ապսպրեցինք:

Ծաշի միջոցին Հաքքը պէյ պահ մը հարցուց Ֆրան-
սերէն լեզուով.

— Ըսէ՛ ինծի, պ. Ֆրանճիս, ճի՞շտ է որ լրտեսու-
թիւն կ'ընես, ինչպէս կ'ըսեն:

Անմիջապէս պատասխանեցի.

— Այո՛, հայրենիքիս վերաբերող խնդիրներու մէջ
Այսինքն կը ջնամ տեղեկացնել, թէ ի՞նչ կը խմորուի մե-
դէմ և թէ ի՞նչ տրամադրութիւններ ունիք թուրքի
յոյներուն հանդէպ: Ինձ կը թուի, թէ զինուորական կը
ցորդէ մը չէք սպասեր, որ միմարէները գիտելով ժամա-
նակ անցընէ կամ թրքական զրախանութեամբ զբաղի:

— Իրաւունք ունիս և անկեղծութիւնդ պատիւ կ'
բերէ քեզի: Բայց կ'ըսեն, թէ ամէն բանի մէջ կը գտնը-
ւիս: Ինչպէ՞ր կ'ըսէր օր մը Աւստրիոյ զինուորական կցոր-

զին թէ Թուրքիոյ ո՛ր քարը վերցնես, տակէն դուն երեւան կ'ելլես:

— Երանի՛ թէ այդպէս ըլլար, ըսի խնդալով: Բայց այդպէս չէ: Անշուշտ շատ բաներ գիտեմ, կարգ մը ուրիշներէ շատ աւելի, բայց զիս կը չարչարէ այն գաղափարը, թէ ինչո՞ւ այսպէս իրարու դէմ թշնամի կը մնանք: Այս մասին թերեւս մենք ալ յանցաւոր ըլլանք, բայց դուք շատ ու շատ աւելի մեղաւոր էք:

— Լսէ՛ զիս ուրիմն, պ. Յրանճիս, սաւ Հաքքը պէյը: Կ'ուզեմ անկեղծ ըլլալ քեզի հանդէպ: Ահա կ'ըսեմ, որ ձեռնորսութեան համար չընկերացայ քեզի, այլ բռնելու քեզ՝ լրտեսական ծրագիր մը գործադրած միջոցիդ: Բարեբախտաբար քեզի այս զիրքին մէջ կը գտնեմ: Մոլի ձկնորս մըն ես:

— Լաւ որ շուտով հասկցար այդ բանը, պէ՛յս: Ես, Թուրքիոյ վնասելիք ոչ մէկ գործ կը տեսնեմ, այլ կ'ընեմ այն միայն, որ Յունաստանը և հելլէնները վտանգէ հեռու պիտի պահէր:

— Այո՛, կ'ընդունիմ ասիկա, բայց այդ սատանայ վէշնիզէլսը, որ կ'ուզէ մեզ բնաջնջել...

— Ո՛չ: Վենիզէլոս հարիւր անգամ ձեր բարեկամութիւնը փնտռեց, բայց ձեր ղեկավարները կռնակ դարձուցին անոր: Եթէ այդ բանը կատարուէր, 1912ի աղէտին պիտի չենթարկուէիք և այդքան հողեր պիտի չկորսնցնէիք: Նոյնիսկ վերջին անգամ, 1914ին, քանի մը անգամներ ըսի ձեր նախարարներուն և զինուորականներուն, որ պատերազմի չըմտնեն: Քանի մը հողի համաձայն գտնուեցան, բայց աւելի զօրաւորները իրենց կամքը պարտադրեցին:

— Է՛հ, «Ալլահըն իշի» պատասխանեց Հաքքը պէյ: Յետոյ բաւական մը խօսեցանք Լէյլայի մասին: Ըսաւ որ անվստահելի լրտեսուհի մըն էր, կ'ատէր երիտասարդ Թուրքերը, որովհետեւ անոնք իր հայրը սպաննած էին, եւն: Ես ալ պատասխանեցի, թէ ապուշ մը եղած պիտի ըլլայի եթէ Լէյլան իբր լրտեսուհիս գործածէի:

Հաքքը խոշոր գաւաթ մը օղի պարպելէ վերջ, խորունկ հառաչանք մը քաշեց և ըսաւ.

— Գիտե՞ս, պ. Յրանճիս, ես Լէյլան կը սիրէի ու կը սիրեմ: Առաջարկեցի իրեն կինս ըլլալ, բայց մերժեց՝ «քե՞զ պիտի առնեմ» ըսելով: Այդ ժամանակէն ի վեր կ'ատեմ, բայց կը սիրեմ զայն միանգամայն: Կ'ուզեմ որ ոտքերուս առջև իյնայ պաղատաբին և ես, վրէժխնդրութիւնս յագեցնելով, վերցնեմ ու գրկեմ զայն: Եւ աւելին... Գիտե՞ք, իր հայրը... չէ մեռած: Այո՛, ողջ է ու կ'ապրի դեռ, բայց ոչ ոք գիտէ ասիկա: Ես կախաղան առաջնորդեցի զայն ու գաղտնաբար փախցուցի և հիմա կը պահեմ զայն տանս մէջ: Ոչ ոք գիտէ այս գաղտնիքը, բացի քրօջս երկու զաւակներէն, որոնք կը հսկեն անոր վրայ:

— Կը կարծեմ, որ պիտի կրնայիր նպատակիդ հասնիլ, եթէ լուր տայի Լէյլային թէ իր հայրը ողջ է: Լաւ կ'ըլլար, եթէ փաշային կողմէ գրուած նամակ մը զրկէիր անոր, ինչ որ մեծ ուրախութիւն պիտի պատճառէր իրեն անառարկոյս:

Ի՛նչ մը խորհելէ վերջ, Հաքքը համաձայն գտնուեցաւ: Յայտնեց, որ վաղն իսկ փաշային գրել պիտի տար ֆըրանսերէն նամակ մը, զոր ես, ղռնապանիս միջոցով, Լէյլային պիտի զրկէի:

Այսպէս համաձայն մնալէ վերջ, ձկնորսները ըսին թէ, ուռկանները վերցնելու ժամանակը եկած էր: Հաքքը այնքան գինովցած էր որ մերժեց զալ: Ես մինակս գացի, ձկնորսներու հետ, ինչ որ առիթ տուաւ ինծի հաստատելու, թէ ուժանակի տակառները ծովը կը գտնուէին և անոնց պառնաին ծայրը ամբօրէն կապուած էր նաւակի մը:

Ուռկանները վերցնելէ և ձուկերը բաժնելէ վերջ, Հաքքը պէյ մեկնեցաւ: Առաւօտեան ժամը 4ին ես ալ Պոլիս վերադարձայ, և անմիջապէս լուր զրկեցի ոստիկանապետ Նէճիպին, որ ժամը 10ին բնակարանս գար: Նէճիպ ծանօթ էր ամբողջ Պոլսոյ մէջ իբրեւ ոստիկանապետ և իմ հետեւորդս:

Կէսօրուան ժամուն Նէճիպ վերադառնալով յայտնեց, թէ Լէյլան պիտի գար զիս տեսնելու, բայց Հաքքը պէյ հիւանդ ըլլալուն չէր կրնար դուրս ելլել: Ըսած էր, որ

եթէ փափաքիմ, կրնամ իր տունը այցելելով տեսնել զինքը:

Ժամը 4ին, Նէճիպի ընկերակցութիւնով այցելեցի անոր բնակարանը և անկողնին մէջ գտայ զայն: Նախորդ իրիկունը խմած օղիէն և կրած յուզումներէն վերջ, բնական բան մըն էր այդ վիճակը:

Իմ մէկ հարցումիս պատասխանեց, թէ ինչ որ ըսած էր նախորդ գիշերը, գինովութեան մէջ, իրական էր և թէ կը սպասէր իր մարդոց, որոնք պիտի բերէին Լէյլային հօրը նամակը:

Քիչ մը նստելէ վերջ, բաւական դիտողութիւններ ըրի իրեն: Ըսի, որ լաւ չէր ընել այսպէս գինովութեան անձնատուր ըլլալով կնոջ մը համար, որ մերժած էր զինքը:

— Միայն Լէյլան կրնայ զիս կանոնաւոր կեանքի վերադարձնել, պատասխանեց:

Գեղեցիկ այր մարդ մըն էր Հաքըր պէյ: Բարձրահասակ, խարտեաշ, Լէյլային պէս գեղեցիկ կապոյտ աչքերով: Ոչ մէկ բան կը յատկանշէր, թէ անիկա թուրք ցեղին կը պատկանի:

Այս խօսակցութենէն վերջ, սենեակ մտաւ Հաքըրի մայրը, որ սկսաւ յունարէնով խօսիլ հետս. բացատրեց, թէ մեծ մայրը, բնիկ Քիոսցի հելլէնուհի մըն էր, զոր թուրքերը առեւանգած և իրենց հարս ըրած էին: Յոյց տուաւ նաև Այ Տիմիթրիի պատկեր մը, զոր պահած էին սերունդէ սերունդ:

Գրեթէ կէս ժամ վերջ, Հաքըրի մարդը եկաւ, իր հետ բերելով Լէյլայի հօր՝ Էօմէր փաշայի նամակը, որ անմիջապէս ինծի յանձնուեցաւ:

Ֆրանսերէնով գրուած էր, բացի կարդացի:

«Սիրելի Լուլուս,

Ինծի իրաւունք տուին քեզի գրելու, որպէսզի մայրդ և դուն իմանաք, թէ ողջ եմ, թէ սուտ է, որ զիս կախաղան հանած են ձերբակալելէ վերջ: Կեանքս փրկողը դեռ չեմ տեսած: Կ'ապրիմ ընդարձակ տան մը մէջ, ուր ոչ մէկ բան կը պակսի ինծի: Միայն թէ չեմ կրնար տեսնել ձեզ

երկուքդ ալ: Այսօր ըսին, թէ այդ ալ պիտի ըլլայ: Կը համբուրեմ երկուքդ ալ՝

Գորովալի հայրդ»:

Հաքըր այս նամակը տալով ինծի ըսաւ նաև, թէ կը վերադարձնէր թանկարժէք մատանի մը և խոշոր մարգարիտ մը, որ 10,000 ոսկի կ'արժէր: Այս բոլորը, որոնք Էօմէր փաշայի կը պատկանէին, Լէյլային պիտի յանձնէին ես:

Անվերապահ կերպով կ'ըսեմ, թէ զիս շատ յուզած էր այդ դէպքը: Կը մեղքնայի այս տղուն համար, որ պահ մը կուրցած իր սիրոյ նախանձէն, և վրէժխնդրութենէ տարուած, մինչև կախաղանի առջևը բերած էր հայրը այն կնոջ, որ արհամարհած էր զինքը: Կիրքերու փթորիկը անցնելէ վերջ, սակայն անա նիւթապէս և բարոյապէս կը բարձրացնէր զայն, ինք խորապէս վիրաւորուելով ու գինովութեան և անկումի մէջ թաւալելով:

Պահ մը դիտեցի զայն, խոր յուզումի մը մասնունելով, Յանկարծ, քովի զանգակը հնչեցուց և սպասաւորը կանչելով պատուիրեց անոր, որ Այ Տիմիթրիի նկարը բերէ: Առաւ զայն իր ձեռքերուն մէջ և համբուրելով ըսաւ.

— Կ'երդնում այս պատկերին վրայ, որ կը պաշտպանէ զիս մանկութենէս ի վեր, թէ մէկ ամիս, ոչ իսկ կաթիլ մը ռգելից ըմպելի բերանս պիտի առնեմ...

Անմիջապէս որ երդումը աւարտեց, չկրցաւ զսպել իր արցունքները, որոնք առատօրէն սկսան հոսիլ իր աչքերէն: Կուլար փոքր երախայի նման: Շատ աշխատեցայ զայն հանդարտեցնելու համար, սակայն անօգուտ: Կը ի որհէի, որ եթէ այդ պահուն Լէյլան տեսնէր զայն և ըմբռնէր թէ որքան խելայեղօրէն կը սիրէր զինքը, ու քիչ մը սիրտ ունենար, պիտի չկրնար չսիրել զայն:

Ինքզինքը քիչ մը գտնելէ վերջ, ըսաւ.

— Ձեմ ուզեր որ յայտնես անոր թէ կը սիրեմ զայն դարձեալ, եթէ անոր մօտ եւս ինձ հանդէպ համակրական զգացում և երախտագիտութիւն մը չնշմարես: Ձեմ ուզեր...

Ու դարձեալ սկսաւ լալ։

Չափազանց յուզուած, այդ պահուն մոռցած էի, որ զինուորական կցորդ մըն եմ։ Մոռցած էի ե՛ւ «Եւալուզ»ը, ե՛ւ դաւադիրները, ե՛ւ փաշաները։ Ի՞նչ նմանին հոգեկան տաքնապներուն հաղորդակից եղող մարդը արթնցած էր մէջս։

Վերջապէս ձգեցի զայն իր անձկութեան մէջ և խոստանալէ վերջ, թէ իրական հօր մը պէս պիտի ջանամ կարգադրել հարցը, մեկնեցայ։

Բնակարան հասնելով, Լէյլան գտայ հոն, իր մօրը հետ։ Կանուխ եկած էին, որովհետեւ ժամը Յին ընդունելութիւն մը կազմակերպած էին իրենց տունը։

Ինչ մը հանգստանալէ վերջ, ըսի որ շատ լուրջ խնդիր մը պիտի յայտնէի իրենց։ Լէյլա անհամբերութիւն ցոյց կու տար։

— Գիտէ՞ք, ըսի անոր, իմացայ որ ձէմիլ փաշան, որուն համար կախուած է կ'ըսէին, ողջ է։

— Է՛, ի՞նչ ըսել կ'ուզէք։

— Ըսել կ'ուզեմ, որ արդեօք ձեր հայրն ալ չէ՞ սպաննուած...

Տխուր ժպիտ մը ուրուագծուեցաւ Լէյլայի շրթներուն վրայ։ Յետոյ ըսաւ.

— Այնքան միամիտ չէի կարծեր ձեզ, պ. Ֆրանճիս։ Հօրս սպաննիչը լկաի յանդգնութիւնը ունեցած էր ինձ տեղեկացնել իր արարքը։ Այնպէս որ յոյսեր չեմ կրնար ունենալ և իմ միակ մխիթարութիւնս վրէժխնդրութիւնն է։

— Լէյլա՛ հանրմ, պատասխանեցի, կրնամ միամիտ ըլլալ. բայց գիտցէք որ նոյն բանը իմացուցած են նաև ձէմիլ փաշայի կնոյ, մինչդեռ փաշան կ'ապրի։ Ձէմիլը ապրելուն համար չեմ ըսեր որ ձեր հայրն ալ կ'ապրի. բայց անհաւանական չէ...

— Երբե՛ք, ատիկա անկարելի է։ Կը ճանչնամ մարդասպանը և աւագակը։ Բայց ներողութիւն։ Հիմա կ'աճապարեմ, կը ներէք։ Վաղը ժամը 2ին կէսօրէ վերջ պիտի ըսեմ այն բաները, զորս չէք գիտեր։ Պիտի ըսեմ ձեզի, որ

պէսզի իմանաք, թէ Լէյլան այդքան չուտ որոշումներ չի տար...

Այս խօսքերէն վերջ, իր մօրը հետ մեկնեցաւ, կրկին շնորհակալութիւններ յայտնելով ինծի։

Լէյլային մեկնումովը, ծրագիրս պատրաստելու ժամանակ կ'ունենայի։ Մեծ փափաքս էր Հաքքը պէյը երջանկացնել։ Այնքան մեղքցած և այնքան համակրած էի անոր, որ պատրաստ էի ամէն բան ընել իր երջանկութիւնը ապահովելու համար։ Չէի մոռցած, սակայն, թէ ամենամեծ պարտականութիւնս «Եւալուզ»ը օգը հանելն էր։ Ուրեմն երկու մտածումներ ունէի հիմա, — փափաքս և պարտականութիւնս։

Հաքքը պէյը երջանկացնելով կրնայի կորսնցնել, նոյնիսկ կեանքիս գնով, այն բանը, զոր կը փնտէի, — «Եւալուզ»ի բնաջնջումը։ Որովհետեւ չէի գիտեր, թէ Լէյլա ամուսնանալէ վերջ ի՞նչ դիրք պիտի բռնէր մեր դէմ։ Լէյլա կ'ատէր Թուրքիան և երիտասարդ Թուրքերը, իր հօրը սպանութեան համար։ Եթէ այս համոզումը չքանար, ընականաբար պիտի անհետանար նաև այդ ատելութիւնը։ Ո՞վ կրնար վստահեցնել զիս, թէ Լէյլա իր ամուսնոյն չը պիտի յայտնէր մեր ծրագիրը։ Նոյնիսկ եթէ չմատնէր գործող դէմքերը — որովհետեւ այս բանը իրեն ալ նպաստաւոր չէր — ձախողութեան պիտի մատնէր ծրագիրը, այնպէս որ «Եւալուզ»ը պիտի փրկուէր և անոր հետ Նեզուցները պիտի շարունակէին փակ մնալ դաշնակիցներուն առջև։

Կը խոստովանիմ որ Հաքքըի հանդէպ զգացումս մեծ էր։ Բայց կը խորհէի թէ կարելի՞ էր պարտականութիւնս զոհել զգացումի մը և անտեսել գործադրութիւնը այն բանին, զոր հայրենիքիս օգտակար կը նկատէի։

Այս հարցը զիս կը չարչարէր։ Հոգեկան խուլ պայքար մը կը մղուէր մէջս, պարտականութեանս դիտակցութեան և խղճիս միջև։

Երկար խորհրդածութենէ մը վերջ, խորհեցայ որ այս հարցին լուծման համար մէկ ճամբայ կար միայն։ Համոզել

Լէյլան, որ շարունակէ դաւադրութիւնը և անոր մասնա-
կից դարձնէ նաև... Հաքքը պէյը:

Եւ սակայն չէի կարծեր որ Հաքքը, Լէյլային սիրոյն
համար պիտի ուզէր դաւադիր մը դառնալ: Պիտի նախըն-
տրէր անձնասպան ըլլալ, իսկ այդ պարագային պիտի ու-
զէ՞ր գործադրել իր մէկ սպառնալիքը: Սպաննել Լէյլան:

Ամբողջ գիշեր այս գաղափարները գիտ կը տանջէին:
Առաւօտուն գաղափար մը ծագեցաւ մտքիս մէջ: Այն
բանը, զոր Հաքքը չպիտի ուզէր ընել Լէյլային համար,
պիտի ընէր ապահովաբար հայրենիքին համար: Պիտի աշ-
խատէի համոզել զայն, որ դաշնակիցներու յաղթանակը ա-
պահովուած ըլլալով, Թուրքիան բաժան բաժան ըլլալու
դատապարտուած էր և թէ, Թուրքիոյ այդ շրջանի վարիչ-
ները կուրցած ըլլալով անձնական նկատումներով կը դա-
ւաճանէին հայրենիքին, և անոնք, որ պիտի տապալէին
այդ մարդիկը փրկած պիտի ըլլային Թուրքիան: Մէկ խօս-
քով պիտի ջանայի Հաքքըն ալ մտցնել դաւադրութեան
մէջ:

Այս խորհրդածութիւններուն եզրակացութիւնը նպաս-
տաւոր թուեցաւ ինծի: Դուրս ելայ և շիտակ գացի Հաք-
քըին տունը:

Դեռ կը սպասէր ան անկողնին մէջ: Բժիշկը պատուի-
րած էր շարաթ մը հանգստանալ:

Աւելի տոգոյն թուեցաւ ինծի. աչքերուն եզրը սև
կարմիր շրջանակ մը կը նշմարուէր: Յած ձայնով չնորհա-
կալութիւն յայտնեց, որ գացած գինքը տեսած էի:

— Ինքզինքս լաւ չեմ զգար, ըսաւ: Ընդհանուր տը-
կարութիւն մը ունիմ, ինչպէս ձայնս ալ կը մատնէ ար-
դէն: Բնաւ լաւ չեմ:

— Ամօթ է, Հաքքը պէյ, ըսի: Պզտիկ բան մըն է,
քանի մը օրէն կ'անցնի:

— Լէյլան տեսա՞ր:

Ստիպուեցայ սուտ խօսիլ, ըսելով որ դեռ չէի տեսած
զայն և թէ պիտի գար անպայման կէսօրէ վերջ: Յանձ-
նարարեցի յետոյ, որ շատ չխօսի և ըսի, թէ պիտի մեկ-
նիմ, որպէսզի հանգստանայ:

Խնդրեց, սակայն, որ նստիմ քիչ մը եւս, որովհետեւ
հաճօք կը զգար իմ ներկայութեան: Պահ մը վերջ իր
մայրն ալ եկաւ ու սկսանք խօսիլ:

Խօսակցութիւնը կը դառնար գլխաւորաբար թուրք և
Հելլէն յարաբերութեանց շուրջ: Հաքքըն մայրը կը պատ-
մէր, թէ Պոլսոյ թուրք ազնուական ընտանիքներու շատե-
րուն նախնայրերը յոյներ էին և այդ ընտանիքները այ-
սօր իսկ իրենց տուներուն մէջ կը պահէին քրիստոնէական
նուիրական պատկերներ: Յետոյ եզրակացուց, որ ախմար
գործ էր արիւնակիցներու միջև մղուած պայքարները և
թէ ի զուր կը կոտորուէին հազարաւոր երիտասարդներ:
Յետոյ աւելցուց.

— Եթէ բոլոր Յոյները քեզի և բոլոր թուրքերը ին-
ծի նմանէին, տարբեր կ'ըլլար այսօրուան կացութիւնը:
Ես իմ կարծ խելքովս կը կարծեմ, թէ մեղաւորները անոնք
են, որ իրենց մոլեռանդութիւնով իրերասպանութեան մը-
ղեցին, — մէկ կողմէն ձեր քահանան, միւս կողմէն մեր
հօճան: Փակեղը և փաթթոցը:

— Մեծ խնդիր մը կը բանաս, պէյս, պատասխանե-
ցի: Չեմ կրնար բացարձակապէս համաձայն ըլլալ ըսածնե-
րուդ, բայց կ'ընդունիմ, որ ճշմարտութեան որոշ քանա-
կութիւն մը կը պարունակեն անոնք: Չեմ ուզեր քեզ յոգ-
նեցնել հիմա, որովհետեւ վիճաբանութիւնը երկար պիտի
տեւէ: Բայց եթէ Ս. Վառվառայի օգնութիւնով լաւանաս,
այն ատեն կը շարունակենք վիճաբանիլ և երբ համաձայ-
նինք իրարու հետ, անկէ վերջ կրնանք ըսել մեր համոզու-
մը թէ՛ քահանաներուն և թէ՛ հօճաններուն: Հիմա պէտք
է հանգիստ ձգեմ քեզ, Վաղը, առտուն նորէն պիտի գամ:

Այս խօսակցութիւնով, սակայն, չկրցայ բացատրել
ծրագիրս, հասկնալու համար, թէ Հաքքը պէյ պիտի ու-
զէ՞ր դաւադրութեան մասնակցիլ իր երկրին փրկութեան
համար:

Մայրն ու տղան բարեւելով մեկնեցայ:

Կալաթայէն անցած միջոցիս, ծանօթ խանութի մը
մէջ հանդիպեցայ անգլիացի լրտեսին, որ ուժանակի տա-
կառներուն համար հարցում ուղղեց ինծի: Ըսի, թէ ամէն

ինչ կարգադրուած էր: Լրտեսը բացատրեց ինծի, թէ ինչպէս որ իմացած էր Լէյլան, Կէլիպօլուի հրամանատարութեան մէջ փոփոխութիւններ մտցուած ըլլալով, Նեղուցներու բացումը արգելքի բախած էր և հաւանաբար ձախողէր այդ ծրագիրը: Այնպէս որ, «Յավուզ»ի օդը հանուիլը անկարելի կը դառնար, նկատի ունենալով մանաւանդ, որ ատիկա մեծ փորձանք պիտի դառնար քրիստոնեայ բնակչութեան համար: Լուր չէր ստանար նաև անգլիական նաւատորմէն, որովհետեւ իր գործածած անթելի գործիքը, զոր գիշերները կը գետեղէր գաղտնի տեղ մը, կասկածներ արթնցուցած ըլլալով, պարտաւորուած էր չգործածել:

— Ամէն պարագայի տակ, ըսաւ, քանի մը օրուան ընթացքին պիտի ջանամ ուրիշ տեղ մը փոխադրել զայն, պիտի ջանամ նաև տեղեկութիւններ ստանալ նաւատորմէն, քեզի ալ հաղորդել զանոնք:

Անկէ հեռանալով, գացի դեսպանատուն, ուր տարբեր ականջներով լրտեսս ինծի կը սպասէր: Նպարաւաճառի աչկերտի պէս հագուած, ուտելիքներ բերած էր:

Գրասենեակս մտնելով յայտնեց, որ «Յավուզ»ը մըտնող-եւլող երկու հոգիէն մէկը ձերբակալած են և չի գիտեր թէ աքսորած կամ սպաննած են զայն: Միւս դաւադիրը ըսած էր ասիկա և ան ալ կը վախնար հիմա ձերբակալուելէ:

Այսպէսով, «Յավուզ»ի բնաջնջումը եթէ ոչ անկարելի, գէթ շատ դժուար կը դառնար:

Յաւեցայ և ուրախացայ միաժամանակ: Պատուիրեցի լրտեսին յաջորդ առաւօտ ժամը 10ին սպասել զիս ծխալաճառին կրպակը: Քիչ վերջը մեկնեցաւ:

Կէսօրէ ետք ժամը 5ին Լէյլան եկաւ իր մօրը հետ: Գրասենեակս մտնելով, իր առաջին հարցումը եղաւ այն, որ կը պնդէի՞ դեռ, թէ իր հայրը չէ սպաննուած:

— Կը պնդեմ, պատասխանեցի, թէեւ շատ վստահ չեմ այս մասին:

— Ուրեմն կը ստիպե՞ք զիս որ պատմեմ ձեզի երկար ու եղերական պատմութիւն մը, ըսաւ Լէյլա: Իմացէք, որ

հօրս սպաննիչը և զայն կողոպտողը ոստիկանապետ Հաքըր պէյն է: Թերեւս կը ճանչնաք զայն:

— Կը ճանչնամ, պատասխանեցի, ոստիկանապետ Հաքըրն: Բարձրահասակ, խարտեաշ, գեղեցիկ Հաքըր պէյը, զոր կը ճանչնամ ես, չի կրնար ըլլալ ոչ լրտես, ոչ ալ աւաղակ:

— Բայց նոյնինքն ան է, որովհետեւ գրաւոր կերպով խոստովանած է: Անշուշտ իր աւաղակութիւնը խոստովանելու չափ ապուշ չէ: Բայց իրողութիւն է, որ հայրս, ձերբակալուած պահուն, քովը ունէր խռոր մարգարիտ մը և թանկարժէք յակինթ մը:

— Աչքերովս որ տեսնեմ, չեմ հաւատար:

— Այն ատեն կը ներէք, կարելի չէ վիճաբանիլ. խօսինք ուրիշ հարցերու մասին:

— Բայց ես կը պնդեմ, որ այս վիճաբանութիւնը չարունակուի, և, ոչ թէ ենթադրութիւններով, այլ ապացոյցներով, Հաքըր պէյին ձեզի գրած նամակը կրնայ գրբուած ըլլալ ուրիշի մը կողմէ, որ կեղծած է անոր դիրք: Իսկ մարգարիտն ու յակինթը կրնայ գողցած ըլլալ նոյնպէս ուրիշ մը: Դուք, ի միջի այլոց, Հաքըր պէյը տեսնելով բացատրութիւն ուղեցի՞ք անկէ:

— Ես տեսնեմ և բացատրութիւն ուղեմ անկէ, պատասխանեց Լէյլա: Ինչի՞ տեղ կը դնէք զիս:

— Թիթեռնիկի... պատասխանեցի խնդալով: Որովհետեւ միայն թիթեռնիկ մը կրնայ իբրև ոճրագործ ամբաստանել մարդ մը և զայն տեսնելով հանդերձ հաւաքոյթներու և զանազան սալօններու մէջ, բերանացի բացատրութիւններ չպահանջել անկէ, հասկնալու համար թէ իրապէս ա՞ն է նամակը գրողը և գոհարեղէնները գողցողը: Յետոյ, խօսակցութեան միջոցին, անոր խօսեցակերպէն, դէմքի արտայայտութենէն չհասկնալ, թէ ո՞րքան անկեղծ են իր խոստովանութիւնները, եւն: Եթէ ես ձեր տեղը ըլլայի, այդպէս պիտի ընէի:

— Դուք չէք ճանչնար Հաքըրն, յարունակեց Լէյլա: Դուք տարբեր կ'երեւակայէք զայն, իր ազնուական, պարզ արտայայտութեան մէջ: Բայց իր ներքին մա՞րդը:

Անիկա իր մէջը կը պահէ վագր մը: Լսեցէ՛ք, պ. Ֆրանս-
ճիս, ես 18 տարեկան աղջնակ մը եղած միջոցիս, կը սի-
րէի զայն, կը սիրէի խելայեղ կերպով: Եթէ չեմ յայտնած
իրեն այս բանը, անշուշտ անիկա հասկցած է: Անգամ մը
մանաւանդ, աւելի տարեց բարեկամութիւն ըսել տուի այն
պահուն, երբ երկուքս ալ իր մօտ կը գտնուէինք. — «Հաք-
ք՛ պէյ, դուն և Լէյլան գեղեցիկ զոյգ մը պիտի կազմէք»:
Անիկա երեսը դարձուց: Ամօթէս կաս կարմիր կտրած էի:
Հասկցայ թէ զիս կ'արհամարհէր: Վերադարձիս քիչ մնաց
որ ճամբան իյնայի: Ուրիշ անգամ մըն ալ սպասուհիս մի-
ջոցով իրեն հասկցնել ուղեցի անդուսպ սէրս...

Ես խնդացի:

— Բայց ինչո՞ւ կը խնդաք: Սպասուհիս գործածե-
լո՞ւս, թէ ձեզի այսպիսի բաներ պատմած ըլլալուս հա-
մար:

— Ա՛, ոչ, պատասխանեցի: Ոչ մէկ, ոչ ալ միւս
պատճառով: Կը խնդամ այդպէս, առանց պատճառի:

— Ո՛չ, ո՛չ: Բան մը կը խորհիք: Ըսէք ինձի, մի
ծածկէք: Ես ձեզի պատմեցի ամէն բան: Դուք ալ չէ՞ք ըզ-
գար թէ պարտականութիւն մը ունիք ինձի յայտնելու գէթ
այն բաները, որոնք իմ անձիս կը վերաբերին:

— Պիտի ըսեմ, պիտի ըսեմ, յարեցի: Բայց ըսէք ին-
ձի, ի՞նչ բանի կրնաք դիմադրել աւելի, մեծ ցաւի՞ մը,
թէ մեծ ուրախութեան մը:

— Հօրս մահէն աւելի մեծ վիշտ մը չեմ կրնար ունի-
նալ, բայց կրցայ դիմադրել անոր: Մեծ ուրախութեան մը
առջեւ չեմ կարծեր որ բան մը ըլլամ: Բայց ի՞նչ պիտի ը-
սէք ինձի: Միլիոններով, փառքի՞, «Եավուզ»ի բնաջնջ-
ման մասին պիտի ըլլայ ձեր խօսքը: Ժէօն թուրքերու
կախաղան բարձրացման լո՞ւրը պիտի տաք, թէ պիտի ա-
ւետէք, որ Հաքքըն մեռած է: Այս վերջինին համար ու-
րախութենէս կրնամ խենթենալ, բայց ուրիշ բան մը վը-
րաս չ'ազդեր: Ոչ մէկ սէր այլեւս անոր համար: Միայն ա-
տելութիւն, վայրագ ատելութիւն: Կ'երդնում ձեզի, որ
իմ ձեռքովս կրնամ կախել զայն: Հիմա, անմիջապէս, հոս
կամ ուր որ գտնեմ...

Եւ այս բոլորը կ'ըսէր զրգուած, ատելալառ շնչով
մը, այնպէս ինչպէս խօսած էր դեսպանատուն եկած ա-
ռաջին օրը: Յաճախ կը պարտաւորուէի ըսել իրեն, որ չատ
չպողայ, որպէսզի սրահին մէջ նստող իր մայրը և կինս
չլսեն իր խօսքերը:

Սկսած էր ընդհատ-ընդհատ շնչել: Յուզումէն կը դո-
ղար, այնպէս որ դուրս ելայ գաւաթ մը թէյ բերելու ի-
րեն, որպէսզի հանգստանայ:

— Հիմա անմիջապէս, կը կրկնէր, կրնամ կախել զայն...

— Կ'ուզէ՞ք որ, պատասխանեցի վճռական շնչով,
հիմա ձեռքերը կապուած, ապահով տեղ մը փոխադրեմ
զայն, տեղ մը, ուր միայն աքացիի հարուած մը տալով
աթոռակին, անչնչացած պիտի տեսնէիք Հաքքըն: Եթէ
կ'ուզէք, պատուով խօսք կու տամ ձեզի որ մէկ շաբթուան
ընթացքին ամէն բան պատրաստ պիտի ըլլայ:

Այս խօսքերուս վրայ, «հիմա, անմիջապէս»ը դադրե-
ցուց: Վարանեցաւ: Սովորականին պէս, անմիջապէս չը-
պատասխանեց: Ես կը կրկնէի, թէ ինչո՞ւ կը վարանէր
այսքան ցանկալի առաջարկի մը առջեւ:

— Սատանայ մըն էք, պատասխանեց: Երկրորդ ան-
գամ պէտք չէր ձեզ ընդունիլ իբրեւ զինուորական կցորդ:
Իրաւունք ունէր իզգէթ փաշան, երբ կ'ըսէր ձեզի համար,
թէ ամէն բան գիտէք, այո՛, ամէն բան կրնաք ընել,
թերեւ...

Ու սկսաւ լալ: Դուռը գոցեցի, որպէսզի դուրսէն ոչ
ոք իմանայ անցուղարձը: Զգեցի որ լայ ու հանգստանայ:
Իր հեծկլտուքներուն մէջ երբեմն կը լսէի. «Ի՞նչպէս սպա-
նել այն մարդը, զոր կը սիրէի»...

Արցունքները դադրեցին վերջ, դարձեալ սկսաւ պատ-
մել.

— ... Վտարեց սպասուհիս ալ, որ սէրս կը յայտնէր
իրեն: Ըսաւ, որ ինք ամուսնացած է և խենթի պէս կը սի-
րէ իր կինը: Այս գէպքերուն վրայ, ես արդէն կորսնցու-
ցած էի ամէն յոյս: Բայց վրէժխնդիր եղայ և չարչարեցի
զայն: Անգամ մը, հինգ տարիներ առաջ, երբ Վոսփորի ե-
զերքը հանդիպեցայ, յայտնեց ինձի իր զգացումը: Է՛,

ուրեմն, ես ալ չկրցայ զսպել ինքզինքս և երեսին տուր
արհամարհանքս: Այն ատենէն ի վեր, երբ զայն կը տեսնէի,
կռնակ կը դարձնէի շարունակ: Բայց, երբ չարագործը
հայրս սպաննեց, ատկէ վերջ բնաւ չուզեցի զայն տեսնել:
Այս է անաւասիկ պատմութիւնս: Հիմա ըսէք թէ՝ սկիզբէն
մինչեւ վերջը իրաւունք չունէի:

— Երբեք կողմնակալ մէկը չեմ եղած, պատասխանեցի:
Ուրեմն, որպէսզի ձեզի վստահեցնեմ, թէ ձեր պատմած-
ները անհիմն են, կը յայտնեմ, որ Հաքքը չէ ամուսնա-
ցած: Ան նոյնիսկ մերժած է Րէճէպ փաշայի ընտանիքին
հետ կապուիլ, հակառակ որ շատ բան կը պարտի փաշային:

Այս խոստովանութեանս վրայ, բոլորովին գունատ-
ուեցաւ: Ձեռքի պայուսակէն հանեց օտը քօլօնի շիշ մը
և սկսաւ շնչել զայն: Կը դողդղար:

— Ձեմ դիմանար, ըսաւ յանկարծ Լէյլա յուզուած
չեղտով: Եթէ ճիշտ են ձեր ըսածները — և ճիշտ պէտք է
ըլլան, քանի որ պատուոյ խօսք կու տաք — չեմ գիտեր
այլեւս ի՞նչ բանի հաւատալ: Հաքքըի ամուսնութեան լու-
րը տարածայնութեամբ Ռէճէպ փաշայի տունէն, փաշային
մէկ մօտիկ ազգականէն, որուն անունը չեմ ուզեր յայտ-
նել: Անիկա երգում պատառ ըլլալով յայտնեց ինծի այդ
լուրը: Հիմա որ բացատրեցիք, կը հասկնամ թէ ինչո՞ւ հա-
մար ըսաւ այդ բանը:

— Է, ուրեմն, պատասխանեցի: Բանի որ ատիկա կը
հասկնաք, պէտք է իմանաք նաև ուրիշ բաներ:

Այս ըսելով զրպանէս հանեցի իր հօրը նամակը, և ի-
րեն տուր զայն բաց վիճակի մէջ, այնպէս՝ ինչպէս առած
էի:

— Կարդա՛ ասիկա, ըսի:

Նամակը բանալով, և ճանչնալով իր հօրը գիրը, ա-
ռանց բառ մը կարդալու սուր ձայն մը հանեց և «մա՛յր»
աղաղակելով նուազած ինկաւ քանափէին վրայ:

Մայրը և կինս անմիջապէս օգնութեան հասան և
օտը քօլօնի մարձումով յաջողեցան ուշքի բերել զայն:
Յետոյ մայրը ինծի հարցուց, թէ ի՞նչ պատահած էր: Յոյց
տուր նամակը, որ գետին ինկած էր: Մինչ կը ծռէր առ-

նելու համար, Լէյլա յափշտակեց նամակը, ըսելով որ տու-
նը պիտի կարդայ իրեն: Միաժամանակ խնդրեց կնոջմէս
որ դուրս տանի մայրը և մեզ մինակ ձգէ:

Երբ երկու կիները հեռացան, Լէյլա կարգաց նամա-
կը և վերջացնելով ըսաւ.

— Ուրեմն հայրս, պաշտելի հայրս կ'ապրի դեռ ու կը
խնամեն զայն: Իրա՛ւ է: Ասոնք իր գիրերն ու բառերն
են: Կեղծ նամակ մը չէ ասիկա:

Ու սկսան յորդիլ իր աչքերէն ուրախութեան ար-
ցունքները: Յետոյ շարունակեց.

— Կը տեսնէ՞ք, թէ ինչպէս դիմադրեցի յուզումիս:
Հիմա սակայն պէտք է մայրիկս ալ պատրաստեմ: Ուրեմն
Հաքքը պէյ ստած էր իր նամակին մէջ, Ուրեմն չարագործ
չէ ան, ոչ ալ աւաղակ մը: Ուրեմն մարգարիտներն ու
յակիրթը կարելի է գտնել: Ուրեմն...

— Այո՛, պատասխանեցի:

— Ո՞ւր կը գտնուի հայրս:

— Ձեմ գիտեր: Միայն գիտեմ, որ լաւ է և ժամանակ
մը վերջ պիտի կրնայ դուրս ելլել: Մարգարիտներն ու յա-
կիրթը լաւ տեղ պահուած են: Շուտով պիտի ստանանք
զանոնք, հոգ մի ըներ, այսպէս ըսին ինծի:

— Բայց կարելի չէ՞ որ հայրիկս տեսնենք անգամ մը,
նոյնիսկ գաղտնի, վայրկեանի մը համար: Դուք, որ ամէն
բան կրնաք ընել, չպիտի՞ կրնայիք հօրս հետ հանդիպում
մը կազմակերպել:

— Պիտի ջանամ, պիտի հարցնեմ անոր, որ գիտէ պահ-
ուած տեղը: Բայց կը վախնամ որ անիկա թերեւս իր վեր-
ջին վայրկեանները ապրի...

— Հաքքը պէ՞յր...

— Այո՛, Հաքքը պէյը, ան, որ կը մեռնի ձեր անու-
նը իր չրթներուն վրայ և ձեր սէրը՝ իր սրտին մէջ: Անի-
կա պահած է նաև գոհարեղէնները տուփի մը մէջ, որուն
վրայ գրած է. «Եթէ մեռնիմ, էօմէր փաշայի զաւակին՝ Լէյ-
լայի թող տրուի ասիկա»:

— Խորտակեցիք զիս... Օ՛... չեմ կրնար այլեւս դի-
մանալ... Թիթեռնիկ մըն եմ, այո՛, տխմար, ապուշ,

խենթ թիթեռնիկ մը... Ե՛ս եմ չարագործը: Պիտի երթամ
Հաքքը պէյին, իմ Հաքքըն ոտքը իյնալու և յայտնելու,
թէ զայն սիրելէ երբեք չեմ դադրած: Թող զիս առնէ իբրեւ
իր կինը, ծառան կամ ստրուկը: Թող ընէ զիս ինչ որ կու-
զէ:

— Ա՛, ո՛չ, այս բանը պէտք չէ որ ընես: Թերեւս
կ'ապրի դեռ քանի մը օր, մինչդեռ այդ ընթացքդ կրնայ
մեռցնել զայն իր յուզումէն:

Մոեցաւ, բռնեց երկու ձեռքերս և համբուրելով զա-
նոնք ըսաւ.

— Դուք իմ փրկիչս էք, իմ հրեշտակս, մեր ամէնուն
հրեշտակը: Ըսէք ինծի, ի՞նչ կ'ուզէք որ ընեմ: Ի՞նչպէս
ցոյց տամ ձեզի երախտագիտութիւնս: «Եավո՞ւզ»ը կ'ուզէք:
Ես և Հաքքը, երկուքս միս-մինակ կրնանք օդը հանել
զայն: Կրնանք գլուխ հանել այդ գործը և ի հարկին սպան-
նուիլ, մեռնիլ, զիրար սիրելով:

Լռեցի: Աչքերուս մէջ կը նայէր: Պատասխանեցի թէ
Հաքքըն և իր երջանկութենէն զատ ուրիշ բան չէի ուզեր:
Երբեմն ալ աղօթք մը ընէին ինծի համար, որ իրենց և
Թուրքիոյ բարեկամն էի...

Քանի մը օր վերջ Հաքքըն և Լէյլայի ամուսնութիւնը
կնքուեցաւ: Չկրցայ հարսնիքին ներկայ գտնուիլ, որովհե-
տեւ նոյն օրը կը մեկնէի Պոլսէն:

Պատերազմ յայտարարած էինք Թուրքիոյ դէմ:

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0422805

